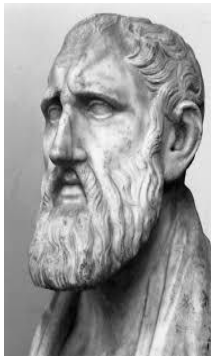

Φιλοσοφικός Λόγος

Αρχαία Ελληνική Γραμματεία

Ο.Π. Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Λυκείου

6η Θεματική Ενότητα

Ο άνθρωπος πολίτης του κόσμου -

Η νέα οικουμένη και η επιμέλεια του εαυτού

Ερμηνευτικές Σημειώσεις - Επισημάνσεις

Παράλληλα Κείμενα - Ασκήσεις

Επιμέλεια:

Δρ Ιωάννης-Παναγιώτης Αμπελάς

Φιλολόγος

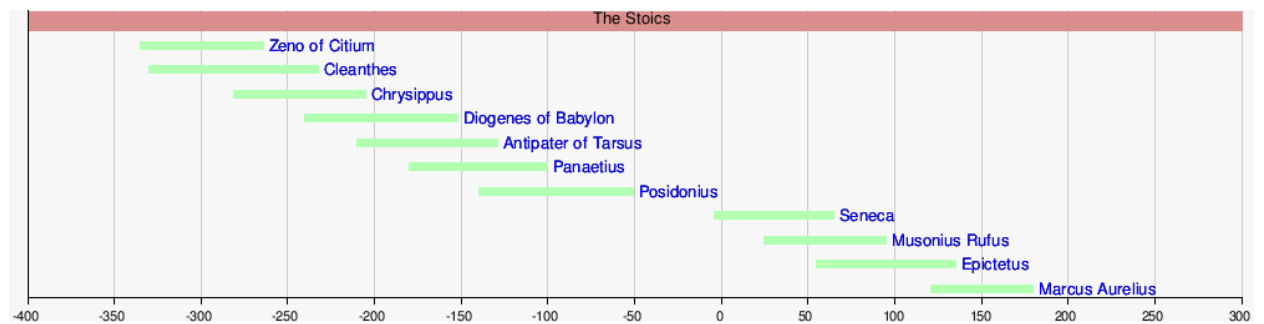
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
Διδακτική Ενότητα 21η - Η νέα οικουμένη	8
Ερμηνευτικά σχόλια.....	8
Κείμενο Αναφοράς: ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Περί Άλεξάνδρου τύχης και ἀρετῆς, 6 329Α-D, 1-4.....	19
Ασκήσεις.....	20
Πλούταρχος, Ἠθικά, 329 D.E.	21
Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου	23
Διδακτική Ενότητα 20η - Ο κοσμοπολίτης άνθρωπος.....	24
Ερμηνευτικά σχόλια.....	24
Κείμενο Αναφοράς: ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, Διατριβαί, Β 10.1-4	34
Ασκήσεις.....	34
Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου	36
Διδακτική ενότητα 22η - Η επιμέλεια του εαυτού.....	37
Ερμηνευτικά σχόλια.....	37
Κείμενο αναφοράς: ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, Τὰ εἰς ἑαυτόν, 4.3.....	43
Ασκήσεις.....	43
Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	47

"He was a Stoic's Stoic."

Οι Στωικοί

Αρχαία Στοά

Μέση Στοά

Νεότερη Στοά

Ιστοριογραμμή επιδράσεων και γεγονότων που σχετίζονται με τη στωική φιλοσοφία

Λίγα λόγια για τους Στωικούς

Οι Στωικοί και οι Επικούρειοι κυριάρχησαν σε ολόκληρη την Ελληνιστική εποχή, παραμερίζοντας τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Προερχόμενοι από τις εκτεταμένες επικράτειες του καινούργιου ελληνικού κόσμου, συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα, πέρασαν από τις Σχολές της και πολλοί παρέμειναν εκεί. Η φιλοσοφική τους σκέψη διαμορφώθηκε στο περιβάλλον μιας πόλης που δεν είχε πια τη δύναμη του ξίφους αλλά κρατούσε ακόμη την πρωτοκαθεδρία του πνεύματος· διατυπώθηκε σε χιλιάδες έργα (που έχουν χαθεί!), από απλές περιλήψεις και εκλαϊκευτικές συνόψεις έως εκτεταμένες πραγματείες γεμάτες τεχνικούς όρους· διαβάστηκε από χιλιάδες ανθρώπους, Έλληνες και Ρωμαίους, άνδρες και γυναίκες, ελεύθερους και δούλους, πλούσιους και φτωχούς· και, κυρίως, επηρέασε τη ζωή αυτών των ανθρώπων, που είδαν στην άσκηση της μίας ή της άλλης φιλοσοφίας τον δρόμο και το τέρμα μιας ευτυχισμένης πορείας.

Ενώ ο Πλατωνισμός και ο Αριστοτελισμός παρέβαιαν, ο Στωικισμός είχε ελεύθερο το πεδίο να δράσει και να επιδράσει. Ωστόσο, οι συνθήκες δεν τον άφησαν ανεπηρέαστο: κάποτε, όταν γνώριζες τη διδασκαλία του Χρύσιππου, γνώριζες τη διδασκαλία της Στοάς· από τον 1ο αιώνα π.Χ., αν γνώριζες τη διδασκαλία ενός φιλοσόφου, γνώριζες απλώς τη δική του διδασκαλία. Πρόβαλαν πολλοί «στωικισμοί» και φιλόσοφοι που διεκδικούσαν για τον εαυτό τους τον χαρακτηρισμό του Στωικού, οι απόψεις τους όμως διέφεραν σε πολλά ζητήματα. Χάθηκε έτσι η ενότητα στο εσωτερικό της στωικής φιλοσοφίας. Μόνο οι Επικούρειοι έμεναν ακλόνητοι και πιστοί στα όσα τους είχε ορίσει ο ιδρυτής του Κήπου.

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_100.html

Διδακτική Ενότητα 21η - Η νέα οικουμένη¹

Ερμηνευτικά σχόλια

Στα ελληνιστικά χρόνια μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) υπάρχει ουσιαστική αλλαγή του προσανατολισμού που επηρεάζει τη φιλοσοφία. Όσο η αρχαία πόλις (στο πλαίσιο της οποίας ανέπτυξαν τον στοχασμό τους ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης) χάνει τη σημασία της ως πηγή και μέτρο των αξιών και επιβάλλεται η ισχύς των μεγάλων κρατών (των βασιλείων), ο πολίτης νιώθει ότι τα κοινά αποφασίζονται χωρίς τη συμμετοχή του, ότι η εξουσία έχει εκχωρηθεί στον μονάρχη, ότι η γνώση έχει σπάσει σε κομμάτια απρόσιτα σε όλους. (Φάκελος Υλικού, σ.184)

Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Πλούταρχος επιδιώκοντας να εξιδανικεύσει τον Μ. Αλέξανδρο, συσχετίζει (λανθασμένα) την πολιτική του μεγάλου ηγέτη με την ουτοπική ιδέα που οραματίστηκε ο ιδρυτής της Στοάς, ο Ζήνων ο Κιτιεύς (333-περ. 264 π.Χ.) ο ιδρυτής της Στωικής φιλοσοφίας.

Η ιδανική πολιτεία του Ζήωνα, τα χαρακτηριστικά της και η σημασία της

ή **πολύ θαυματοζομένη πολιτεία τοῦ τῆν Στωικῶν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήωνος**: Πράγματι, ο Ζήνων συνέγραψε την Πολιτεία του, στην οποία υπάρχουν **έντονα κυνικά στοιχεία** ως αποτέλεσμα της σχέσης που είχε με τον κυνικό φιλόσοφο Κράτη, τον οποίο γνώρισε όταν έφτασε στην Αθήνα από την Κύπρο.

Πιο συγκεκριμένα, ο Ζήνων απορρίπτει την εγκύκλιο παιδεία, τα δημόσια κτήρια (ναούς, δικαστήρια, γυμναστήρια), το νόμισμα και τους

¹ Θεωρούμε πως είναι καλύτερο η διδακτική και ερμηνευτική προσέγγιση της 6^{ης} Θ.Ε. να ξεκινήσει από τη συγκεκριμένη ενότητα, όπου παρουσιάζονται οι απόψεις του ιδρυτή της Στοάς του Ζήωνα από το Κίτιο της Κύπρου και στη συνέχεια να ακολουθήσουν οι ενότητες 20 και 22 που απηχούν απόψεις της νεότερης Στοάς (Επίκτητος και Μάρκος Αυρήλιος). Επιπλέον, η ελληνιστική οικουμένη στην οποία αναφέρεται ο Πλούταρχος, προηγείται της ελληνορωμαϊκής οικουμένης.

γάμους, ενώ προτείνει μεταξύ άλλων κοινοκτημοσύνη των γυναικών και κοινά ρούχα για άνδρες και γυναίκες ανεξαρτήτως φύλου. Στην ουσία πρόκειται για **μία ριζοσπαστική αποβολή των δημοσίων θεσμών, καθώς καταργούνται οι θεμελιώδεις κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί του ελληνικού κόσμου**². Με άλλα λόγια ο ιδρυτής της Στοάς διαπιστώνει ότι η **πόλη-κράτος λειτουργεί ως κέντρο διαρκούς ανταγωνισμού εξ αιτίας λανθασμένων διακρίσεων και σχέσεων υποταγής, οι οποίες πιθανόν να οδηγήσουν σε λανθασμένες κρίσεις, πάθη, κακία και φαυλότητα.**

Όπως ο Πλάτων στη δική του Πολιτεία έτσι και ο Στωικός Ζήνων κάνει τη δική του, εναλλακτική, πολιτική πρόταση για την **ιδανική πολιτεία, στο πλαίσιο όμως μιας εποχής που αλλάζει.** Πρόκειται, ίσως, για **μία κοινότητα σοφών και ενάρετων ανθρώπων, όπου η ιδιότητα του πολίτη είναι μία μόνο πτυχή της ηθικής προσωπικότητας** (Φάκελος Υλικού σ.194).

Επομένως, η Πολιτεία του Ζήνωνα συνιστά μια ενσυνείδητη απόρριψη της Πολιτείας του Πλάτωνα, αν και το πλατωνικό έργο αναμφίβολα λειτούργησε ως καταλύτης. Ενώ ο Πλάτων περιέγραψε μία ιδανική Πολιτεία υπό τη διακυβέρνηση των σοφών (φιλοσόφων) προς το συμφέρον όλων των κατοίκων της (όπως τουλάχιστον θεωρούσε ο ίδιος βλ. Δ.Ε. 10η), ο Ζήνων περιγράφει μία Πολιτεία που περιλαμβάνει καταρχήν μόνο τους σοφούς³.

ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος:

Η βασική θέση του Ζήνωνα είναι:

α) να μη νιώθουμε τους εαυτούς μας ως κατοίκους ξεχωριστών πόλεων ή δήμων, οι οποίοι ακολουθούν τους ιδιαίτερους κανόνες δικαίου που έχουν θεσπιστεί σε καθεμία πόλη ή σε κάθε δήμο χωριστά (αποφατική διατύπωση-άρση)

² Long A. A. (1990), σ. 181 & σ. 321

³ Sharples R.W. (2002), σ. 207

μή κατά πόλεις μηδὲ δήμους
 X
δημότας καὶ πολίτας

β) αλλά προτείνει (καταφατική διατύπωση):

1. να θεωρούμε πως **όλοι οι άνθρωποι είναι συνδημότες και συμπολίτες**
2. να επικρατεί ένας **κοινός τρόπος ζωής (εἷς βίος)**, δηλαδή με αξίες, ήθη, έθιμα κτλ κοινά για όλους. **(θέση)**
3. να υπάρχει **μία ενιαία τάξη (εἷς κόσμος)**, δηλαδή ένας κοινός τρόπος οργάνωσης ως **αποτέλεσμα ενός κοινού νόμου** εξασφαλίζοντας την **ευνομία**, την αρμονία και την ομόνοια μεταξύ των ανθρώπων.

Το ιδανικό κράτος, λοιπόν, όπως το σχεδίασε ο Ζήνων, δεν αναγνωρίζει τους φραγμούς της εθνικότητας ή του ιστορικού κράτους. Η στωική ουτοπία δεν είναι παρά μία **έλλογη συμβιωτική κοινότητα όλων των ανθρώπων**, μία ιδανική παγκόσμια αυτοκρατορία, καθώς θα περιέκλειε όλα τα μέρη του κόσμου και θα περιελάμβανε όλους τους ανθρώπους, χωρίς να υφίστανται φυλετικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διακρίσεις μεταξύ τους. Ακόμη, δεν θα υπήρχε η διάκριση των πολιτών της πόλης σε ελεύθερους και δούλους, επειδή η κοινωνία της θα ήταν ενιαία. Αυτό που θα ένωνε τους ανθρώπους δεν θα ήταν ο εξαναγκασμός των ανθρώπινων νόμων, αλλά η δική τους εκούσια συναίνεση.

Πρέπει, όμως, να διευκρινιστεί ότι αυτή η κοσμική αυτοκρατορία δεν νοείται ως πολιτική δύναμη, αλλά κυρίως ως **πνευματική ενότητα γνώσης και βούλησης**⁴, η οποία περιοριζόταν εκ των πραγμάτων μόνο στους **σοφούς**⁵ (βλ. και σχόλιο βιβλίου σ. 194). Πρόκειται ουσιαστικά για μία κοινότητα σοφών και ενάρετων ανθρώπων, στην οποία καθένας –χάρη στην ηθική προσωπικότητά του– θα ενεργεί σύμφωνα με την αρετή τόσο στον

⁴ Windelband W.- Heimsoeth H. (1991), σ. 205

⁵ Sharples R.W. (2002), σ. 207. Δες και σχόλιο στον Φάκελο Υλικού Γ' Λυκείου (2019), σ. 194

ιδιωτικό βίο του (στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους) όσο και στον δημόσιο (στη δράση του ως πολίτης).

ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης: Με την παρομοίωση αυτή αλλά και την οπτική εικόνα, όπου στο πλαίσιο μιας αγέλης τα ζώα δεν ανταγωνίζονται το ένα το άλλο για την εξασφάλιση της τροφής καθώς τα ζώα διαβιούν σύμφωνα με τον φυσικό νόμο, τονίζεται ότι αυτή η οικουμενική Πολιτεία (των σοφών) θεμελιώνεται πάνω στον κοινό - δηλαδή στον αληθινό και φυσικό - νόμο, και όχι εκείνο των συμβάσεων, όχι στο θετό δίκαιο που είναι διαφορετικό σε κάθε πόλη-κράτος· κατά συνέπεια **ο νόμος εξισώνεται με τον ορθό λόγο**, ο νόμος μετατρέπεται σε φωνή της συνείδησης, **σε ένα εσωτερικό ηθικό νόμο και δεν συνιστά τεχνητή εξωτερική επιβολή.**

Η ιδέα αυτή βασίστηκε στην πεποίθηση του Ζήνωνα πως ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει σύμφωνα με τον φυσικό νόμο, ο οποίος ισχύει καθολικά για όλα τα είδη της ζωής – αφού η φύση είναι μία και ενιαία –, άρα μπορεί να επικρατήσει μία κοινή νοοτροπία για όλους τους ανθρώπους, ένας κοινός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς, που θα αναπτυχθεί στο πλαίσιο μιας ενιαίας οργανωμένης πολιτικά κοινότητας.

Παρατηρούμε, λοιπόν, μία **ανατροπή της παραδοσιακής αντίθεσης μεταξύ φύσεως και νόμου**, καθώς ο νόμος της φύσεως αποκτά νέο περιεχόμενο (δεν είναι πλέον το φυσικό δίκαιο του ισχυρότερου): πρόκειται για τον «ορθό λόγο που διαπερνά τα πάντα» (Διογένης Λαέρτιος, VII 8) που θεμελιώνει όχι μόνο τη φυσική, αλλά και την ηθική τάξη. Από τον καθολικά έγκυρο νόμο της φύσεως που είναι πάνω από κάθε ανθρώπινη αυθαιρεσία και κάθε αλλαγή που συντελείται στον ιστορικό βίο, απορρέουν οι ηθικές επιταγές και οι ηθικές εντολές της κοινωνίας.

Για τον Ζήνωνα, λοιπόν, η πηγή της ηθικής τάξης στην Πολιτεία των σοφών δεν είναι πλέον το θετό δίκαιο και οι επιμέρους συμβάσεις, αλλά ο νόμος της φύσεως που αποτελεί και τον μοναδικό νόμο που υποχρεώνει σε υπακοή. Σε αυτό το σημείο μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κάποιος επιρροές

από την ηρακλείτεια αντίληψη πως «όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται από τον έναν νόμο, τον θεϊκό» (114 DK).

Ανάλογα και ο Χρύσιππος, εκπρόσωπος επίσης της αρχαίας Στοάς, θα υποστηρίξει ότι «ο νόμος είναι ο βασιλιάς των πάντων, θεϊκών και ανθρώπινων πραγμάτων, προστάτης και οδηγός, το κριτήριο του δίκαιου και του άδικου, που προστάζει τα όντα που έχουν πολιτική φύση τι να κάνουν και τα απαγορεύει να κάνουν ό,τι δεν πρέπει να κάνουν» (Φάκελος Υλικού σ. 187)

ὥσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίας: Κλείνοντας την αναφορά του στην Πολιτεία του Ζήνωννα, ο Πλούταρχος με μια δεύτερη παρομοίωση παραλληλίζει το έργο αυτό με την αποτύπωση ενός ονείρου ή μιας εικόνας που δημιούργησε ο φιλόσοφος με τη φαντασία του. Με την παρομοίωση αυτή τονίζει ότι βασικό χαρακτηριστικό της οικουμενικής πόλης που οραματίστηκε ο Ζήνων είναι η εὐνομία. Η ευνομία αποτελούσε μόνιμο αίτημα στη θεωρία και την πρακτική της ελληνικής αρχαιότητας. Ένας από τους υποστηρικτές της δημοκρατίας, ο λεγόμενος «Ανώνυμος του Ιαμβλίχου» συνοψίζει τα πλεονεκτήματά της, αξιολογώντας την ως «ό,τι καλύτερο για το σύνολο και για το άτομο». Στους Στωικούς, ο νόμος είναι ουσιαστικό στοιχείο της πόλης, η οποία ορίζεται ως ένα «πλήθος ανθρώπων που διοικούνται από τον νόμο» (Κλήμης Αλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς, 4.26), τον φυσικό νόμο που ισχύει για όλα τα πράγματα. Ο ηγέτης αυτής της κοσμοπόλης πρέπει να γνωρίζει τα αγαθά και τα κακά (φρόνηση), να κατέχει το κύριο πολιτικό αγαθό, την αρετή, και να αναλαμβάνει πολλαπλούς ρόλους (κυβερνήτης, δικαστικός, παιδαγωγός κ.ά.), ώστε να διασφαλιστεί η ευνομία. Επομένως, η διασφάλιση της εὐνομίας θα γίνει μέσω του σοφού (Φάκελος Υλικού, σ.194).

Άλλωστε οι σοφοί μόνον διαθέτουν την ικανότητα να συμπεριφέρονται με ομόνοια και ενότητα (Διογένης Λαέρτιος VII, 32-33). Ο σοφός είναι ο μοναδικός αληθινός πολίτης, φίλος και ουσιαστικά ελεύθερος, ενώ ο κακός είναι ξένος, εχθρός και δούλος. Επομένως, για τον Ζήνωννα όλοι

οι σοφοί (άνδρες&γυναίκες) θα ακολουθήσουν τον ίδιο νόμο, αυτόν του κοσμικού Λόγου, θα έχουν τις ίδιες απόψεις για την κοινωνία, θα ονομαστούν πολίτες της ίδιας πολιτείας και κάθε πράξη ενός σοφού θα είναι προς όφελος κάθε σοφού.

Αλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν: Από το σημείο αυτό ο Πλούταρχος αρχίζει να εξυμνεί τον Αλέξανδρο. Διατυπώνει την άποψη πως ο Αλέξανδρος με το έργο του έκανε πράξη τη θεωρητική σύλληψη του Ζήνωνα. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, στόχος του Πλουτάρχου μάλλον ήταν να απαντήσει σε όσους υποτιμούσαν το έργο του Αλέξανδρου, θεωρώντας πως ήταν προϊόν συγκυριών και εύνοιας της τύχης. Κατά τον Πλούταρχο, αντίθετα, το μεγαλειώδες αυτό έργο ήταν προϊόν της αρετής, του οράματος και των ικανοτήτων ενός χαρισματικού και ανυπέρβλητου ηγέτη.

Οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος, πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν: Η συμβουλή του Αριστοτέλη προς τον Αλέξανδρο είχε δύο σκέλη:

1. να συμπεριφερθεί

- προς τους Έλληνες ως ηγέτης (ἡγεμονικῶς)
- προς τους ξένους λαούς, τους μη Έλληνες, τους αλλόγλωσσους (τοῖς βαρβάροις), ως δεσπότης (δεσποτικῶς). (πβ. αντιθέσεις τοῖς μὲν Ἕλλησιν – τοῖς δὲ βαρβάροις, ἡγεμονικῶς – δεσποτικῶς)

2. να φροντίζει

- τους Έλληνες (τῶν μὲν) σαν να είναι φίλοι και συγγενείς του
- τους μη Έλληνες (τοῖς δ') σαν να είναι ζώα ή φυτά. (πβ. ζευγάρι παρομοιώσεων ὡς φίλων καὶ οἰκείων ... ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς).

Από αυτές διαφαίνεται πως ο Αριστοτέλης θεωρούσε τους μη Έλληνες («βαρβάρους») ως κατώτερους από τη φύση τους σε σχέση με τους Έλληνες και τους εξομοίωνε με τα άλογα όντα. Είναι

προφανές ότι ο Αριστοτέλης υποστήριζε μία αυστηρά ελληνοκεντρική ηθική, όπου η ελληνική πόλη-κράτος ήταν η πηγή και το μέτρο των ηθικών αξιών.

Κατά τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 1252b) βάρβαρος και δούλος φύσει ταυτίζονται: «**Βάρβαρον καὶ δοῦλον ταύτων φύσει**». Οι Έλληνες κατά τον Ευριπίδη (*Ίφιγ. ἐν Αὐλ.*, 1400) είναι φυσικό να εξουσιάζουν τους βαρβάρους: «*Βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους. Ἐλλήνων τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι.*» Ωστόσο υπήρχαν και μεμονωμένες φωνές που ήταν αντίθετες σε αυτόν τον παραδοσιακό διαχωρισμό πβ. 1^ο Παράλληλο Κείμενο (Φάκελος Υλικού σ. 195).

Οι βασικοί άξονες της πολιτικής του Μ. Αλεξάνδρου

Ο Πλούταρχος, για να τεκμηριώσει τη σύνδεση του έργου του Αλέξανδρου με τη στωική διδασκαλία για την οικουμενική (κοσμική) πόλη, αναφέρει επιγραμματικά τις **διάφορες πλευρές της πολιτικής του Αλέξανδρου**.

1. Προβολή της πεποίθησης πως με την εκστρατεία και τις ενέργειές του εκπλήρωνε μια θεϊκή αποστολή (**ἤκειν θεόθεν**) η οποία περιελάμβανε τα εξής:
 - επιβολή μιας οικουμενικής τάξης πραγμάτων (**κοινὸς ἀρμοστής**)
 - συμφιλίωση όλων των λαών (**διαλλακτῆς τῶν ὄλων**).Δηλαδή, ο Πλούταρχος θεωρούσε πως ο **Αλέξανδρος οραματιζόταν ένα οικουμενικό κράτος στο οποίο όλοι οι λαοί θα ζούσαν ισότιμα** και δεν θα αισθάνονταν κάποιοι ότι ήταν υποταγμένοι σε άλλους, πράγμα που θα γεννούσε εξεγέρσεις και συνωμοσίες από τη μία πλευρά, αλλά και τιμωρητικές συμπεριφορές από την πλευρά του κατακτητή.
2. Επέκταση και σταθεροποίηση της κυριαρχίας του με τις ακόλουθες ενέργειες

- **ειρηνική ένταξη των φυλών και των λαών** που συναντούσε κατά την εκστρατεία του, **αλλά και χρήση της δύναμης των όπλων** για όσους δεν έπειθε να ενωθούν μαζί του χωρίς αντίσταση (**συνήγε τοῖς ὄπλοις βιαζόμενος**).
- **ενσωμάτωση των κατακτημένων λαών** στο κράτος του, μέσα από ένα πρόγραμμα πολιτισμικής ομογενοποίησης:
 1. **ανάμειξη των ηθών και εθίμων**, ώστε όλοι μαζί να συναποτελέσουν ένα αρμονικό σύνολο, στο οποίο ο καθένας θα είχε τη θέση του.
 2. **ανάμειξη των διαφορετικών τρόπων ένδυσης (κοινὰς ἐσθῆτας)** και διατροφής (**κοινὰς τραπέζας**).
 3. **ενθάρρυνση ή οργάνωση μεικτών γάμων**, οι οποίοι αποτέλεσαν ένα αποτελεσματικό μέσο για τη συμφιλίωση Ελλήνων και Περσών.
- **νέα αντίληψη για την πατρίδα**:
 1. ως πατρίδα τους η οικουμένη, και όχι μόνο η πόλη από την οποία προέρχονταν (**πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην**)
 2. ως ακρόπολη και φρουρά τους το στρατόπεδο (ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον)
- **νέες ηθικοπολιτικές αντιλήψεις**:
 1. υπέρβαση του παραδοσιακού διαχωρισμού μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων (**μὴ Ἑλλήνων**) με βάση τον τόπο καταγωγής και εξωτερικά πολιτισμικά στοιχεία (ενδυμασία, οπλισμός),
 2. καθιέρωση ενός νέου, ηθικού κριτηρίου διαχωρισμού (τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῆ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακία τεκμαίρεσθαι)

Επισημάνσεις

☞ Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται εδώ σαν να έχει σχεδιάσει και να εφαρμόζει **ένα οργανωμένο σχέδιο πολιτισμικής ομογενοποίησης**. Πάντως, ο νέος ελληνιστικός κόσμος προέκυψε από την εκστρατεία του Αλεξάνδρου

ανέδειξε πράγματι καινούργιες αξίες, που υπονόμευσαν τις αξίες των πόλεων-κρατών και στο ηθικό-πολιτικό επίπεδο, η ηθική του δασκάλου του Αλεξάνδρου, του Αριστοτέλη, αντιστοιχούσε στη μικρή κλίμακα μιας πόλης και όχι στην αναδυόμενη οικουμένη. (Φάκελος υλικού σ. 194)

☞ **Η ιστορική πραγματικότητα επιβεβαιώνει την παραπάνω πολιτική.** Την άνοιξη ή το καλοκαίρι του 324 π.Χ. εορτάστηκαν η ολοκλήρωση της κατάκτησης της Περσίας και η επιτυχία της εκστρατείας στην Ινδική χερσόνησο. Στη πλαίσιο της λαμπρής αυτής εορτής τελέσθηκαν και ομαδικοί γάμοι Μακεδόνων με Περσίδες. Οι περισσότεροι στρατηγοί του Αλέξανδρου και περίπου 10.000 Έλληνες νυμφεύτηκαν Περσίδες. Μάλιστα, οι γάμοι αυτοί τελέσθηκαν σύμφωνα με τα περσικά έθιμα.

☞ **Ο Πλούταρχος εκφράζει πολύ παραστατικά την πολιτική του Αλέξανδρου πάλι με μια παρομοίωση-μεταφορά.** Παρομοιάζει την πολιτική του Αλέξανδρου για τη συμφιλίωση όλων των λαών, με την ανάμειξη οίνου και νερού μέσα σε ένα μεγάλο συμποσιακό αγγείο (έν κρατήρι).

☞ **πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας:** Η αγάπη προς την πατρίδα συνεχίζει να θεωρείται βασικό καθήκον, ωστόσο ήδη οι Κυνικοί επαναπροσδιορίζουν τη σημασία του όρου. Καθώς το άτομο δεν προσδένεται ούτε περιορίζεται στην πόλη και τον τόπο του, ο όρος διευρύνεται, για να συμπεριλάβει ολόκληρο τον κόσμο. Η αντίληψη ότι υπάρχει ουσιαστική και φυσική σύνδεση του καθενός με την ανθρωπότητα, η προτεραιότητα της ανθρώπινης ιδιότητας, είναι η βάση του στωικού κοσμοπολιτισμού. (Φάκελος Υλικού σ. 194) Δες και Δ.Ε. 20η την έκφραση «πολίτης τοῦ κόσμου»

☞ **ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον:** Σε αντίθεση με τους Ρωμαίους, οι οποίοι είχαν πάντα ως κέντρο της αυτοκρατορίας τους τη Ρώμη, κέντρο του κράτους του Αλέξανδρου δεν ήταν η Πέλλα ή γενικότερα η

Μακεδονία. Αλλά ούτε στην Ασία ίδρυσε ένα μόνιμο κέντρο του κράτους. Το κέντρο του κράτους του ήταν εκάστοτε εκεί όπου βρισκόταν ο ίδιος, δηλαδή το μέρος όπου στρατοπέδευε.

☞ Παρατηρούμε συσσώρευση αντιθέσεων: συγγενείς – άλλοφύλους, τούς αγαθούς – τούς πονηρούς, τὸ μὲν Ἑλληνικὸν – τὸ δὲ βαρβαρικόν, ἀρετῆ – κακία προκειμένου να εκφραστεί με το πλέον παραστατικό τρόπο το νέο ηθικό κριτήριο.

☞ Η γλώσσα και το ύφος του κειμένου είναι απλά αλλά επιμελημένα. Ο Πλούταρχος είναι εξοικειωμένος με τον καλλιεργημένο αττικό λόγο, αλλά δεν ακολουθεί τον κυρίαρχο αττικισμό, καθώς ο Πλούταρχος δεν δίστασε να υιοθετήσει στη γραφή του χαρακτηριστικά και λέξεις της Κοινής Ελληνικής.

Συμπερασματική διαπίστωση:

Είναι προφανές ότι ο Πλούταρχος στο συγκεκριμένο απόσπασμα παραβλέπει ότι η στωική πολιτεία περιοριζόταν στους σοφούς, κάνοντας λόγο για μία κοσμόπολη. Επιπλέον, όπως επισημαίνεται και στο σχολικό εγχειρίδιο, απουσιάζει η οποιαδήποτε ιστορική βάση, ενώ είναι εμφανείς

α) η προβολή μεταγενέστερων αντιλήψεων στο παρελθόν (αναχρονισμός), καθώς ο Μ. Αλέξανδρος πέθανε το 323 π.Χ. και ο Ζήνων αρχίζει να διδάσκει μετά το 300 π.Χ.,

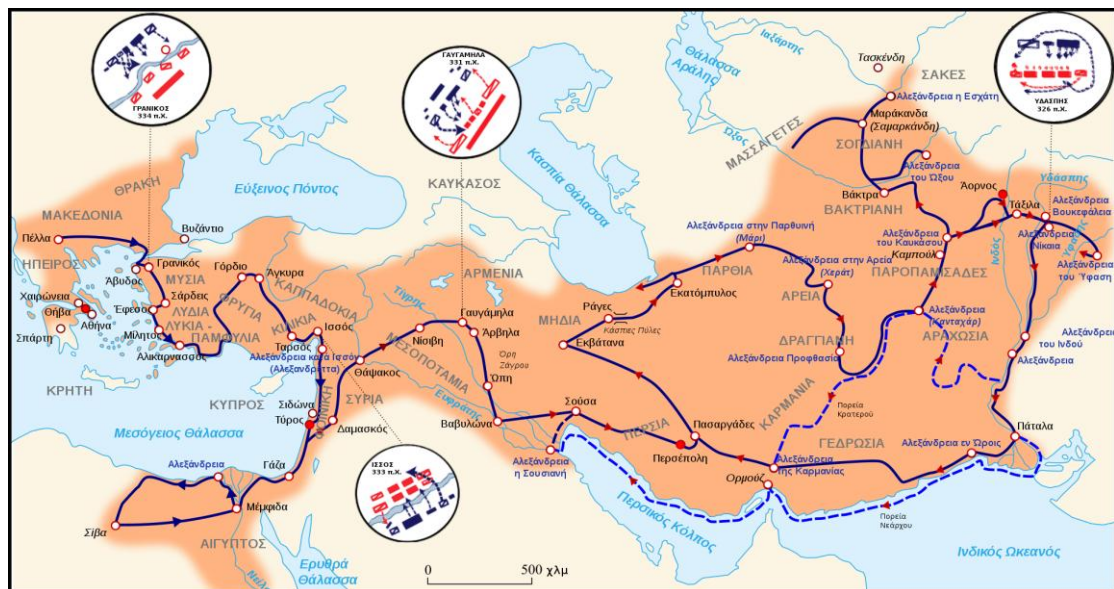
β) η τάση εξιδανίκευσης του Μ. Αλεξάνδρου⁶.

Κατά συνέπεια, η στωική πολιτική θεωρία στο πλαίσιο της αρχαίας Στοάς δεν αποτελεί ένα πρόγραμμα πολιτικής ή κοινωνικής μεταρρύθμισης, όπως λανθασμένα το αντιλαμβάνεται ο Πλούταρχος, αλλά ένα πρότυπο του κόσμου όπως αυτός θα ήταν αν μπορούσαν να ενωθούν οι άνθρωποι χωρίς τις διακρίσεις φύλου, καταγωγής, εθνικότητας ή

⁶ Αρχαία Ελληνικά Φάκελος Υλικού Γ' ΓΕΛ (2019), σ. 193

περιουσίας· ενωμένοι όμως όχι μέσω τεχνητών-συμβατικών δεσμών, αλλά αναγνωρίζοντας ο ένας στον άλλο κοινές αξίες και κοινούς σκοπούς⁷.

[Το αντίθετο θα ήταν πιο εύλογο να υποστηριχθεί, καθώς οι νέες συνθήκες που δημιουργήσε η εκστρατεία του Αλέξανδρου ευνοούσαν τη διάδοση της ιδέας του κοσμοπολιτισμού, η οποία ήδη προβαλλόταν έντονα από τους κυνικούς φιλοσόφους (π.χ. από τον Διογένη και τον Κράτη).]

⁷ Long A.A. (1997), σ. 322

Κείμενο Αναφοράς: ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Περί Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς, 6 329A-D, 1-4

Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυματομένη πολιτεία τοῦ τὴν Στωικῶν αἴρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίους, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ἦ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν.

Οὐ γάρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελόμενος τοῖς δ' ὡς ζῴοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενος, πολέμων πολλῶν καὶ φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτῆς τῶν ὄλων νομίζων, οὓς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος καὶ εἰς ταῦτο συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῆρι φιλοτησίῳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθηκαὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς διαίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς· τὸ δ' Ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμῦδι μηδὲ πέλτη μηδ' ἀκινάκη μηδὲ κἀνδύι διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ἀρετῇ τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι, κοινὰς δ' ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας καὶ γάμους καὶ διαίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνακεραυνυμένους.

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Με βάση το αρχαίο κείμενο (αναφοράς) να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω διατυπώσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες με ένα Σ ή Λ αντίστοιχα. Να τεκμηριώσετε την επιλογή σας γράφοντας τη χαρακτηριστική φράση του αρχαίου κειμένου που την επιβεβαιώνει.
 1. Ο Πλούταρχος προτείνει να μην κατοικούμε χωρισμένοι σε πόλεις ούτε σε δήμους που έχουν διαφορετικούς νόμους.
 2. Ο Ζήνων θεωρεί ότι υπάρχει ένας κοινός τρόπος ζωής και μία παγκόσμια τάξη ως αποτέλεσμα ενός κοινού νόμου.
 3. Κατά τον Πλούταρχο ο Μ. Αλέξανδρος υλοποίησε το όραμα του Ζήωνα, όπως αντίστοιχα τον συμβούλευσε και ο Αριστοτέλης.
 4. Για τον Μ. Αλέξανδρο δεν ισχύουν παραδοσιακές διακρίσεις Έλληνας και βάρβαρος.
 5. Η έννοια της πατρίδας εκτείνεται πλέον στα όρια της οικουμένης.

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα του Μ. Αλεξάνδρου με βάση το Κείμενο Αναφοράς.
2. Ποιο ήταν το ιδανικό κράτος με βάση το Κείμενο Αναφοράς κατά τους Στωικούς; Πώς ερμηνεύεται αυτή η αντίληψη με βάση την ιστορική πραγματικότητα της εποχής;
3. Να εξηγήσετε τους όρους: **κόσμος, νόμος, πολίτης** στο πλαίσιο της στωικής φιλοσοφίας.

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. **αἵρεσιν, κόσμος, στάσεων, βάρβαρος, δίαιτας:** α) Ποια είναι η σημασία τους στο αρχαίο κείμενο; β) Να χρησιμοποιήσετε σε μία δική σας φράση τα συγκεκριμένα ουσιαστικά σε οποιαδήποτε πτώση, όπου να αναδεικνύεται η διαφορετική τους σημασία στη νέα ελληνική.

2. Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέα ελληνικής: *αιρετός, όρος, όνειρο, ιδέα, ηγέτης, διένεξη, τάξη, τεκμήριο, κρασί, άνδρας.*

Ασκήσεις Παραλλήλων Κειμένων

- A.** Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο κι αντλώντας στοιχεία από το Κείμενο Αναφοράς, να εξηγήσετε τη στάση του Μ. Αλεξάνδρου απέναντι στους βαρβάρους .

Ο Δημάρατος ο Κορίνθιος, ένας φιλοξενούμενος και φίλος του Φιλίππου, όταν συνάντησε τον Αλέξανδρο στα Σούσα, περιχαρής και δακρυσμένος είπε ότι στερήθηκαν μεγάλη χαρά οι Έλληνες που πέθαναν πρωύτερα, επειδή δεν είδαν τον Αλέξανδρο να κάθεται στο θρόνο του Δαρείου...Με μεγάλη μου χαρά έγινα θεατής εκείνης της γαμήλιας τελετής, όταν παρέλαβε σε μια χρυσοσκέπαστη σκηνή εκατό περσίδες νύφες και εκατό γαμβρούς Μακεδόνες και Έλληνες, και ο ίδιος στεφανωμένος έψαλε πρώτος τον υμέναιο, σα να έψαλλε τον ύμνο της αληθινής φιλίας στην ένωση των μεγαλύτερων και ισχυρότερων γενών, όντας εκείνος γαμβρός μιας νύφης και προξενητής όλων των υπολοίπων και συνάμα πατέρας και προστάτης τους, συνδέοντάς τους με τα δεσμά του γάμου.

Πλούταρχος, Ήθικά, 329 D.E.

- B.** Στο παρακάτω κείμενο ο Αρριανός ολοκληρώνει το έργο του *Άλεξάνδρου Ανάβασις* διατυπώνοντας τις παρακάτω κρίσεις για τον Μ. Αλέξανδρο. Σε ποιο βαθμό οι κρίσεις του επιβεβαιώνονται από τις αναφορές του Πλούταρχου στο Κείμενο Αναφοράς;

[7.30.1] Και όποιος κατακρίνει τον Αλέξανδρο ας μην τον κατακρίνει παρουσιάζοντας μονάχα τα αξιοκατάκριτα έργα του, αλλά αφού συγκεντρώσει κατά μέρος όλες μαζί τις πράξεις του Αλεξάνδρου, ας αναλογισθεί τότε ποιός είναι ο ίδιος και με ποιά τύχη και τί έγινε εκείνος που κατακρίνει και σε ποιο βαθμό ανθρωπίνης ευτυχίας έφθασε, εφόσον

έγινε ο αδιαφιλονίκητος βασιλιάς και των δύο ηπείρων και έφθασε παντού το όνομά του, ενώ ο ίδιος είναι ένας μάλλον ασήμαντος άνθρωπος και καταγίνεται με ασήμαντα πράγματα, χωρίς να μπορεί και αυτά ακόμη να τα βάλει σε τάξη. [7.30.2] Γιατί εγώ τουλάχιστο νομίζω ότι δεν υπήρχε την εποχή εκείνη ούτε ανθρώπινη φυλή ούτε πόλη ούτε κανένας άνθρωπος, στον οποίο δεν είχε φθάσει το όνομα του Αλεξάνδρου. Νομίζω, λοιπόν, ότι δεν ήταν δυνατό να γεννηθεί χωρίς θεία παρέμβαση ένας τέτοιος άνθρωπος, ο οποίος δεν έμοιαζε με κανέναν άλλο. Και αυτό φανερώθηκε με χρησμούς που λένε ότι δόθηκαν για τον θάνατο του Αλεξάνδρου, με διάφορα οράματα που είδαν διαφορετικά άτομα και με διάφορα όνειρα που εμφανίσθηκαν σε διαφορετικούς ανθρώπους και ακόμη με την τιμή που του απονέμουν μέχρι σήμερα οι άνθρωποι και με την επιβίωση της μνήμης του πέρα από το ανθρώπινο μέτρο· ακόμη και σήμερα, ύστερα από τόσο χρόνο, δίδονται και άλλοι χρησμοί προς τιμή του Αλεξάνδρου στον λαό των Μακεδόνων.

Άλεξάνδρου Άνάβασις (7.30.1-7.30.2)

Γ. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και αντλώντας στοιχεία από αυτό να εξηγήσετε γιατί οι Στωικοί θεωρούσαν όλους τους ανθρώπους συνδημότες και συμπολίτες

Αν η ικανότητα της νόησης είναι κοινή σ' εμάς τους ανθρώπους, τότε κοινός είναι και ο ορθός λόγος που μας κάνει έλλογα όντα. Αν είναι έτσι, τότε κοινός είναι και ο Λόγος που ορίζει τι να κάνουμε και τι όχι. Αν ισχύει αυτό, τότε και ο νόμος είναι κοινός. Αν είναι έτσι, τότε είμαστε συμπολίτες. επομένως συμμετέχουμε όλοι σε μια κοινή πολιτεία, και η οικουμένη είναι μια μεγάλη πόλη. Ποιο άλλο κοινό πολίτευμα μπορούμε να πούμε ότι μοιράζεται το ανθρώπινο γένος; Από εκεί λοιπόν, από αυτή την "κοινή πολιτεία", αποκτούμε την ικανότητα να σκεφτόμαστε, να είμαστε λογικοί, να ζούμε με νόμους. Από πού αλλού;

Μάρκος Αύρήλιος Τὰ εἰς ἑαυτὸν 4.4

Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου⁸

Παράλληλο 2ο, Φίλων, Έν Γενέσει ζητήματα (απόσπασμα 11)

- Το απόσπασμα αναφέρεται στο χρέος του ανθρώπου να αγαπήσει έμπρακτα τον συνάνθρωπό του, ό,τι υπάρχει στο σύμπαν και, τέλος, τον ίδιο τον δημιουργό του κόσμου. **Το καθήκον της αγάπης, η οποία απορρέει από την ίδια τη φύση του διαμορφώνει μια χριστιανική ηθική: Ο λόγος των Στωικών ταυτίζεται με την αρχή που συγκροτεί το σύμπαν, με τον «πατέρα και δημιουργό του κόσμου», με τον οποίο καλείται να συνδεθεί ο άνθρωπος μέσω της αγάπης. Επίσης, τονίζεται η ευθύνη του ανθρώπου να ζει όχι εγωιστικά, αλλά ως μέρος του κόσμου, φροντίζοντας τον άλλον, κοντινό ή μακρινό του, άνθρωπο και προσφέροντας στον συνάνθρωπο. Η αγάπη εκτείνεται σε όλη τη δημιουργία, στα έμψυχα και στα άψυχα, γεγονός που διαμορφώνει σχέση, δηλαδή ουσιώδη και οργανικό σύνδεσμο, του ανθρώπου με τον κόσμο και το περιβάλλον. Στο κείμενο αναπτύσσεται ένας χριστιανικός κοσμοπολιτισμός, συγγενής με αυτόν του Αποστόλου Παύλου.**

Παράλληλο 3ο, Βολταίρος, Πατρίδα

- Ο Βολταίρος διαπιστώνει ότι **η αγάπη για την πατρίδα και η προώθηση των συμφερόντων της έχει τις περισσότερες φορές ανταγωνιστικό χαρακτήρα** απέναντι στα άλλα έθνη, στις πατρίδες των άλλων ανθρώπων. Αυτή η προσήλωση στη δική σου πατρίδα ταυτίζεται με ένα είδος **εθνικού εγωισμού, που υπηρετεί σκοπιμότητες και καλλιεργεί τη μισαλλοδοξία και την εχθρότητα προς τα άλλα έθνη.** Σε αυτή την κατάσταση αντιπαραθέτει το **ιδεώδες του κοσμοπολιτισμού, μια αντίληψη που δεν έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα, αλλά συμφιλιώνει τους ανθρώπους και τα έθνη σε μια παγκόσμια κοινότητα κοινών επιδιώξεων.**

⁸ Η διδασκαλία των Παραλλήλων Κειμένων και των Κειμένων Αυτενέργειας **δεν είναι υποχρεωτική** και δεν αποτελούν μέρος της διδακτέας-εξεταστέας ύλης. Οι ενδεικτικές επισημάνσεις μας αξιοποιούν κατά κύριο λόγο αναφορές από το Παπαγεωργίου Α., Μπακλαβάς Β. κ.α. (2020), Αρχαία Ελληνικά, Φάκελος Υλικού, Γ΄ ΓΕΛ, τόμος Β, Πατάκης, Αθήνα

Διδακτική Ενότητα 20η - Ο κοσμοπολίτης άνθρωπος

Ερμηνευτικά σχόλια

Κατά την ελληνιστική εποχή, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η ιδιότητα του πολίτη απαλλάσσεται πλέον από κάθε συγκυριακή παράμετρο (σε αντίθεση π.χ. με τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη, όπου αυτή η έννοια ερμηνεύεται στο πλαίσιο αποκλειστικά της πόλεως-κράτους), ενώ παράλληλα ενισχύεται η σημασία της παγκόσμιας κοινότητας (κόσμος), κατ' αρχήν ως η ιδανική πολιτεία των σοφών (βλ. 21η Δ.Ε. και τα αντίστοιχα σχόλια). Η στωική αντίληψη για την παγκόσμια ανθρωπότητα θα ωριμάσει στα χρόνια της Ρώμης, καθώς θα διαμορφωθεί μία νέα, ελληνορωμαϊκή πλέον πραγματικότητα⁹. Στωικοί φιλόσοφοι, όπως ο Επίκτητος (περ.50-125/30 μ.Χ.) και ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.), φαίνεται να δίνουν απαντήσεις στα φιλοσοφικά ερωτήματα, που ταιριάζουν στους ανθρώπους της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας.

Πιο συγκεκριμένα, η στρατιωτική και πολιτική επέκταση της Ρώμης αναδεικνύει εκ των πραγμάτων την ανάγκη για μία ευρύτερη σύλληψη του δικαίου, όπου ο νόμος θα αγγίζει όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Έτσι, τα επόμενα χρόνια οι ιδέες του Ζήνωνα (και του Χρύσιππου) μετεξελίσσονται σε ιδέες όπως η αδελφότητα των ανθρώπων, η παγκόσμια κοινωνία ή κοινότητα με βασικά χαρακτηριστικά τη δικαιοσύνη και την καθολική συμμετοχή υπό την καθοδήγηση των σοφών. Παράλληλα, η ανάδυση της δημοκρατικής τότε Ρώμης και η ραγδαία επέκτασή της οδηγεί στην αποδοχή της κυρίαρχης στο διεθνές πεδίο αναδυόμενης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹⁰, περνώντας έτσι από την ηθικότητα στη νομιμότητα. Άλλωστε η ιδέα της ένωσης της ανθρωπότητας είναι κατά βάση ελληνορωμαϊκή¹¹.

⁹ Brehier E. (1951), σ. 266

¹⁰ Γιουζέπας (2007), σ. 221

¹¹ Baldry H.C. (1965), σ. 167

Το Κείμενο Αναφοράς ουσιαστικά **θέτει 3 ερωτήματα** απευθυνόμενος σε κάθε άνθρωπο (στον εαυτό του ή και στον αναγνώστη) (δύο πλάγιες ερωτήσεις και μία ευθεία ερώτηση): 1) Ποιος είσαι; 2) Από ποια πράγματα ξεχωρίζεις με κριτήριο τον λόγο; 3) Ποια είναι η αποστολή σου;

1ο ερώτημα: Ποιος είσαι;

Σκέψαι τίς εἶ: Παραίνεση (προτρεπτική προστακτική σε β' ενικό πρόσωπο) του Επίκτητου εἰς ἑαυτόν με σκοπό να αναλογιστεί «ποιος είναι», δηλαδή να αποκτήσει επίγνωση των ιδιαίτερων γνωρισμάτων του. Το κείμενο έχει τον χαρακτήρα α) ενός εσωτερικού διαλόγου του συγγραφέα με τον εαυτό του (βιωματικό, εξομολογητικό ύφος), β) ενός εξωτερικού διαλόγου με τον αναγνώστη. Κάθε άνθρωπος οφείλει να ενδοσκοπήσει και να προσδιορίσει την ταυτότητά του μέσα στον κόσμο. Βλέπουμε, πως η φιλοσοφία έχει κυρίως **πρακτικό προσανατολισμό**, ενώ και τα φιλοσοφικά συγγράματα μετατρέπονται κυρίως σε **εγχειρίδια ευδαιμονίας**.

Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως: Στο ερώτημα τίς εἶ η απάντηση είναι ότι «**είσαι άνθρωπος**» με **ιδιαίτερα γνωρίσματα** που οφείλει ο καθένας να συνειδητοποιήσει (ενδοσκόπηση, αυτογνωσία), ώστε να έχει στη ζωή του ορθή κατεύθυνση και να φτάσει την ευτυχία. Κατά τον Επίκτητο το πλέον ουσιώδες στοιχείο της ανθρώπινης οντότητας είναι η προαίρεσις την οποία θεωρεί ως το **κυριώτερον.**

προαίρεσις: Είναι ένας σημαντικός όρος της αρχαίας ηθικής φιλοσοφίας, κεντρικός στον Αριστοτέλη (βλ. Δ.Ε. 15η) και σε Στωικούς όπως ο Επίκτητος. Εκτός από τη γενική σημασία της προτίμησης, στον Επίκτητο σημαίνει την **ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου.** Είναι κυρίως μία κρίση, η **έλλογη ικανότητα να επιλέγουμε και να αποβλέπουμε στα αποτελέσματα των πράξεών μας.** Προϋπόθεση για την **προαίρεσιν** είναι η διαίρεσις των

πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (**τὰ ἐφ' ἡμῖν**) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (**τὰ ἀπροαίρετα, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν**) και είναι **ἀδιάφορα** για εμάς και την επίτευξη της ευδαιμονίας (Φάκελος Υλικού, σ. 186).

Όποιος επιδιώκει την αρετή οφείλει, πριν από όλα, να απελευθερωθεί από τα **πάθη**(: παρορμήσεις της ψυχής) για να μπορεί να κατανοήσει το τι συμβαίνει πραγματικά, να αδιαφορήσει δηλαδή για καταστάσεις όπως είναι η ζωή και ο θάνατος, η υγεία και ασθένεια, ο πλούτος και η φτώχεια, οι οποίες δεν έχουν από ηθική σκοπιά καμία αξία, ούτε θετική ούτε αρνητική. **Ό,τι δεν απαγορεύεται και ό,τι δεν υπαγορεύεται από ηθικούς λόγους, παραμένει ἀδιάφορον κατά την άποψη της στωικής ηθικής.** Για παράδειγμα ένας συνηθισμένος άνθρωπος πιστεύει ότι σημασία έχει να είσαι υγιής· ο στωικός σοφός καταλαβαίνει ότι αξία έχει η προσπάθεια που καταβάλλεις, ώστε να είσαι υγιής¹². Επομένως, η έννοια της προαιρέσεως αναφέρεται τόσο στη βούληση όσο και στη διάνοια, **συνδέεται με την έννοια της επιλογής (άρα και του λόγου), η οποία ενυπάρχει στον άνθρωπο ως έλλογο ον.**

άλλά ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτήν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον: Ο Επίκτητος αναγνωρίζει στην **προαίρεσιν** ηγετικό και καθοδηγητικό ρόλο στον ανθρώπινο βίο και τη συνδέει με την ελευθερία (βλ. ἄ-δούλευτον, ἄ(ν)-υπότακτον). **Η προαίρεση δίνει ηθικό περιεχόμενο στις πράξεις μας, δεν ετεροκαθοριζόμαστε, και είμαι ενεργητικοί ηθικοί παράγοντες.**

¹² Sharples R.W. (2002), σ. 177

2ο ερώτημα: Από ποια πράγματα ξεχωρίζεις με κριτήριο τον λόγο;

Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων: Για την έννοια του λόγου ήδη έχουμε μιλήσει στον Αριστοτέλη, όπου έχουμε επισημάνει ότι η λογικότητα του ανθρώπου είναι η άλλη όψη της πολιτικής του φύσης. Αυτή εξάλλου είναι και μία παλιά σημασία της αρχαιοελληνικής λέξης **λόγος: σχέση** (Φάκελος Υλικού σ. 151)

Ο λόγος με τη διττή σημασία (ομιλία-γλώσσα, ικανότητα λογικής σκέψης-διανοητική δραστηριότητα) είναι, κατά τον Επίκτητο, όπως άλλωστε και για όλη τη στωική φιλοσοφία, το ιδιαίτερο γνώρισμα, η ειδοποιός διαφορά, του ανθρώπου από τα άλλα έμβια όντα, (θηρίων, προβάτων). (Φάκελος Υλικού σ.186) **Αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου, όπως και η προαίρεση**. Η έννοια βέβαια του λόγου είναι γενικά πολυσήμαντη: ομιλία, προφορική έκφραση, διήγηση, λογική ιδιότητα, σκέψη, ορισμός, επιχείρημα, αναλογία. **Στη στωική φιλοσοφία η έννοια του λόγου έχει ιδιαίτερη σημασία και αποτελεί βασικό της όρο σε δύο βασικά επίπεδα (ανθρώπινος λόγος - κοσμικός Λόγος)**.

Ειδικότερα, οι Στωικοί εκκινούν από τη θεωρία του προσωκρατικού Ηράκλειτου για τον Λόγο ως ρυθμιστική αρχή που διέπει την πραγματικότητα και συνδέει με σχέσεις αναλογίας όλα τα όντα. Ο Λόγος εδώ γίνεται θεϊκός, δηλαδή μια αιώνια ενεργητική δύναμη του σύμπαντος, που επιδρά στην αδιαμόρφωτη ύλη, τη μορφοποιεί και δεν την αποχωρίζεται ποτέ (γι' αυτό έχει και υλική διάσταση). Λειτουργεί παραγωγικά όπως ένα σπέρμα, είναι ταυτόσημη με το **πῦρ** (ως ο κύριος υλικός φορέας δημιουργίας) και τη Φύση. Συνέχει κατά τρόπο λογικό (αιτιοκρατικό, νομοτελειακό) τον κόσμο διαμορφώνοντας την απαραβίαστη τάξη του κόσμου. Ο Λόγος, επίσης, ταυτίζεται με τον φυσικό ηθικό νόμο. Ως μέρος αυτής της Φύσης ο έλλογος άνθρωπος μοιράζεται τον Λόγο, διαθέτοντας μόνο αυτός από όλα τα έμβια όντα την έλλογη ικανότητα: και οφείλει να ζει «ακολουθώντας τον λόγο και τη φύση». Έτσι, **το να ζει κανείς με τον λόγον**

ταυτίζεται με το να ζει κανείς εναρμονιζόμενος με τη φύση (Φάκελος Υλικού σ. 187).

Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἔν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων· παρακολουθητικὸς γὰρ εἶ τῇ θεῖα διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικὸς: Μετὰ τὴν προαίρεσιν καὶ τὸν λόγον τὸ ἐπόμενο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ιδιότητά του να εἶναι πολίτης τοῦ κόσμου. Ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον εἶναι ιεραρχικὰ ἡ ἀνώτατη (οὐχ ἔν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων), ἀφοῦ (γὰρ ...) αὐτὸς μόνον χάριν τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ εἶναι ικανὸς νὰ κατανοεῖ τὴ θεϊκὴ διακυβέρνησιν τοῦ κόσμου, καὶ νὰ αξιολογεῖ τὴ συνέπειά της.

**Ο χαρακτηρισμός πολίτης του κόσμου
στη στωική φιλοσοφία και η σημασία της**

Ο Επίκτητος στο συγκεκριμένο απόσπασμα αποδίδει στον άνθρωπο τὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα ὁ ἀνθρώπος θεωρεῖται ἠγετικὸ μέρος τοῦ κόσμου.

Ἀσφαλῶς δεν υπήρχε κάποιο παγκόσμιο κράτος, ὥστε ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη νὰ ἔχει κυριολεκτικὴ σημασία· καὶ ὁ κόσμος ἐδῶ ἐννοεῖται με τὴν πρωταρχικὴ στωικὴ σημασία, δηλαδή ως ἓνα ἐνιαῖο σύνολο ποὺ διέπεται ἀπὸ τὸν φυσικὸ νόμον καὶ τὴν λογικότητα (Φάκελος Υλικού σ. 186). Βέβαια, οἱ Ῥωμαῖοι Στωικοὶ (Σενέκας, Επίκτητος, Μάρκος Αὐρήλιος) κατὰ τὴν ὕστερη περίοδο τῆς Στοᾶς συνδέουν πλέον ξεκάθαρα τὸ ἰδανικὸ τῆς κοσμοπόλεως με τὴν Ῥωμαϊκὴ αυτοκρατορία ποὺ κυριαρχεῖ σὲ ὅλη τὴ Μεσόγειον καὶ τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Ἀκόμα κι αν ὁ Επίκτητος (ὅπως ἐδῶ) φαίνεται νὰ ἐπιστρέφει στὸν κοσμοπολιτισμὸν τῶν πρώτων Στωικῶν, ποὺ εἶναι κυρίως ἠθικὸς καὶ λιγότερο πολιτικὸς, ἐντούτοις δεν ἀπορρίπτει τὴ δομὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς αυτοκρατορίας. Ἀπὸ τὴ μεριά του ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ὡς αυτοκράτορας θὰ συνδέσει ἐμφανῶς τὸν στωικὸν κοσμοπολιτισμὸν με τὴν Ῥωμαϊκὴ

αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα το παγκόσμιο κράτος που οραματίζονται οι Στωικοί, να είναι κατά τρόπο παράδοξο την ίδια στιγμή τόσο ουτοπία όσο και συντελεσμένη ιστορική πραγματικότητα. Με άλλα λόγια ο κοσμοπολιτισμός που στους Έλληνες προήλθε από την πολιτική παρακμή τους ως ένα μακρινό ιδανικό, **στους Ρωμαίους γίνεται περήφανη αυτοσυνείδηση της ιστορικής τους αποστολής τους**¹³.

Ο χαρακτηρισμός, βέβαια, **πολίτης του κόσμου** δεν είναι καινούριος ούτε επινόηση των Στωικών· άλλωστε και ο Διογένης ο Κυνικός είχε διακηρύξει πρώτος ότι ήταν πολίτης του κόσμου, με την αρνητική έννοια της απόρριψης των κανόνων των επιμέρους πόλεων-κρατών: **ἄπολις, ἄοικος, πατρίδος ἔστερημένος, πτωχός, πλανήτης**. «Για εκείνον (δηλ. τον Διογένη) *μόνον, πᾶσα γῆ πατρίς, και όχι κάποιος ιδιαίτερο τόπος (...)* Ἔτσι κατορθώνεται η ελευθερία» (βλ. 1ο Παράλληλο Κείμενο, Διατριβαί, Γ 24.64-67). Η έννοια θα ξαναχρησιμοποιεί ιδιαίτερα από τα μέσα του 19ου αι. σε ένα ολοένα περισσότερο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Ἦδη στην κλασική εποχή μεμονωμένες φωνές όπως αυτές του Ιππία και του Αντιφώντα (βλ. Παράλληλα Κείμενα Δ.Ε. 21ης) είχαν υποστηρίξει ότι οι εθνικές διακρίσεις είναι αφύσικες. Ανάλογη θέση έχει και ο στωικός Αρίστων ο Χίος, ενώ και ο Χρύσιππος έλεγε ότι οι πόλεις της οικουμένης είναι πόλεις μόνο κατ' όνομα, αφού μειονεκτούν ηθικά. Στο δεύτερο Κείμενο Αναφοράς της ίδιας διδακτικής ενότητας ο Μάρκος Αυρήλιος (*Τὰ εἰς ἑαυτόν*, 4.4) με μία σειρά υποθετικών συλλογισμών καταλήγει στη διαπίστωση ότι συμμετέχουμε όλοι σε μία κοινή πολιτεία, και η οικουμένη είναι μία μεγάλη πόλη.

Τι είναι όμως κόσμος του οποίου πολίτης είναι ο άνθρωπος; Ο κόσμος για τους Στωικούς είναι πρώτα απ' όλα ένας έμψυχος υλικός οργανισμός, ένα **ζῷον που ακολουθεί τις επιταγές της θείας βουλήσεως, έχοντας πέρα από την υλική διάσταση και τις ιδιότητες του ανώτερου ζωικού οργανισμού: λογική, νόηση και φρόνηση. Επιπλέον, ο άνθρωπος χάρη στην ουσιαστική ομοιότητα της ψυχής του με τον Λόγο του κόσμου είναι ένα ον**

¹³ Windelband W.- Heimsoeth H. (1991), σ. 206

προορισμένο από τη φύση για την παγκόσμια κοινότητα. Για τους Στωικούς η ψυχή του ανθρώπου είναι απόσπασμα (μέρος) της παγκόσμιας ψυχής, της ζωτικής, νοήμονος, θερμής πνοής που διαπερνά ολόκληρο τον κόσμο (δες και προηγούμενο σχόλιο για την έννοια του λόγου). Το σύμπαν, **ο κόσμος είναι μία «πόλη», η κοινή κατοικία θεών και ανθρώπων**, με κοινό συνδετικό στοιχείο τη λογικότητα που διέπει το σύνολο και τα μέρη του. Η «κοσμική πόλη» έχει ως νόμο της τον φυσικό ηθικό νόμο, τον «ορθό λόγο» (Φάκελος Υλικού σελ. 187)

Επομένως, ως μέρη του ενός κοσμικού Λόγου διαμορφώνουν, θεός (θεοί) και άνθρωποι μαζί, ένα μεγάλο λογικό πλαίσιο ζωής, ένα πολιτικό σύστημα όπου κάθε άτομο είναι ένα απαραίτητο μέλος. Το κοινό στοιχείο του λόγου δίνει τη δυνατότητα στους Στωικούς να διατυπώσουν την ηθική εντολή πως τελειοποιούμενα τα ανθρώπινα όντα, ως μέρη του κοσμικού όλου, πρέπει να εναρμονίσουν τη δική τους ανθρώπινη λογική με την παγκόσμια-οικουμενική Φύση: «όμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Η συγκεκριμένη ηθική εντολή είναι προϋπόθεση για την ανθρώπινη ευτυχία, για την αποκαλούμενη «**εὐροια βίου**»¹⁴.

Καταλήγοντας, η προτροπή του Επίκτητου να νιώσει ο άνθρωπος ότι είναι πολίτης του κόσμου λειτουργεί θεραπευτικά, **ως τρόπος να αντιμετωπίσει το βίωμα της αγωνίας και της ανασφάλειας**. Ο άνθρωπος της ελληνιστικής και ελληνορωμαϊκής εποχής ζητάει καταφύγιο στον εαυτό του (βλ. Δ.Ε. 22η) και συγχρόνως προσανατολισμό και ηθική στέγη σε κάτι το οποίο υπερέβαινε τα παλαιότερα όρια που σφράγιζαν τα τείχη της πόλης του· στρέφει το βλέμμα του στον κόσμο, στο σύμπαν, για να προσανατολίσει το πνεύμα του, να δικαιώσει την ύπαρξή του και να ανταποκριθεί στα σημεία των καιρών.

Θεία διοικήσει: Αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η Πρόνοια, η **είμαρμένη** – είναι η απαραβίαστη τάξη του κόσμου, μια λογική και συνεκτική δύναμη, ο ίδιος ο (κοσμικός) Λόγος . Όλα γίνονται σύμφωνα με αυτήν, που κάνει όλα

¹⁴ Αμπελάς Ι.Π. (2007), σ. 15

τα πράγματα να είναι ενωμένα σε μια παγκόσμια «συμπάθεια». Οι στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου, έλλογου νόμου» (Φάκελος Υλικού, σ. 187). Πβ. την έκφραση **φυσική κατασκευή**

Η **είμαρμένη** συνιστά την πνευματική και διοικητική δύναμη του σύμπαντος με χαρακτηριστικό την τάξη, την ορθολογική βάση· είναι η λογική αιτία του κόσμου και όσων με πρόνοια διοικούνται μέσα στον κόσμο. Πρόκειται για μία έννοια που μέχρι τότε είχε μόνο θρησκευτικό χαρακτήρα, και η οποία αποκτά πλέον επιστημονική διάσταση δηλώνοντας την ενότητα των νόμων της Φύσης.

Δεν θα ήταν άτοπο να ισχυριστούμε ότι ο άνθρωπος ναι μεν δεν είναι υπεύθυνος για το περιβάλλον στο οποίο έχει βρεθεί, αλλά **ο τρόπος με τον οποίο ενεργεί σε σχέση με το συγκεκριμένο περιβάλλον εξαρτάται τελικά από τον ίδιο** (γι' αυτό και η **προαίρεσις** έχει ιδιαίτερη σημασία). Κατ' επέκταση κάθε απόφασή του είναι το αναγκαστικό επακόλουθο της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το περιβάλλον, όπου οι εξωτερικές συνθήκες είναι τα δευτερεύοντα αίτια της πράξης, ενώ η δική του συγκατάθεσις είναι το κύριο αίτιο. Η **είμαρμένη**, επομένως, **δεν είναι τίποτε άλλο παρά το δεδομένο σύνολο των δυνατοτήτων στις οποίες ένα γεγονός ενδέχεται να εξελιχθεί** και δεν ταυτίζεται με την μοιραλατρία.

Το 3ο ερώτημα: Ποια είναι η αποστολή του πολίτη (του κόσμου);

Τίς **οὖν** **ἐπαγγελία** πολίτου; Από τη στιγμή που ο άνθρωπος αυτοπροσδιορίζεται ως πολίτης του κόσμου είναι αναγκαίο να συνειδητοποιήσει ποια είναι η αποστολή του με αυτή την ιδιότητα. Η απάντηση του Επίκτητου είναι η ακόλουθη:

Μηδὲν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ' ὡσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς **λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ,** οὐδέποτ' ἄν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες **ἐπὶ τὸ ὄλον.**

Πιο συγκεκριμένα, ο άνθρωπος οφείλει να μην προτάσσει το προσωπικό του συμφέρον (**Μηδέν ἔχειν ἰδία συμφέρον**) και να μην αποφασίζει σαν να ήταν αποκομμένος από την ολότητα. Ο άνθρωπος εντάσσεται σε μια παγκόσμια κοινότητα, αποτελώντας οργανικό τμήμα της (δες παραπάνω). Έτσι, η ευδαιμονία του ανθρώπου θα εξασφαλιστεί, εφόσον αντιληφθεί το κοσμικό σχέδιο του Λόγου για καθετί και για τον ίδιο, και έτσι καταφέρει και ο ίδιος να ενταχθεί στον κόσμο (κοσμόπολη) και να ρυθμίσει ανάλογα τη συμπεριφορά του.

Η παραδοχή, βέβαια, ότι το σύνολο (**ὄλον**) προηγείται του μέρους αποτελεί κοινό τόπο στην αρχαιοελληνική σκέψη ήδη από την κλασική εποχή (δες και Πλάτωνα Δ.Ε.10^η). Ήταν κοινή η πεποίθηση με διαφορετικές διατυπώσεις βέβαια ότι η ατομική ευτυχία συνδέεται άρρηκτα με την ευημερία του συνόλου και, κατά συνέπεια, ότι το ατομικό συμφέρον πρέπει να υποτάσσεται στο συλλογικό, διότι, μόνο όταν το σύνολο ευημερεί, μπορεί να ευτυχήσει και το άτομο.

Οι παραπάνω απόψεις που αναπτύσσονται κατά την κλασική εποχή είναι αποτέλεσμα κυρίως των δεσμών που βιώνουν οι άνθρωποι ως μέλη μιας πολιτικής κοινωνίας με την πόλη-κράτος. Στους Στωικούς γενικά, και ειδικότερα στον Επίκτητο, με δεδομένες τις νέες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες, η αντίληψη αυτή συνδέεται με τη θέση ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος του κοσμικού-θεϊκού Λόγου.

Επιπλέον, ο φιλόσοφος, για να στηρίξει λογικά την προτροπή που διατύπωσε αμέσως παραπάνω, χρησιμοποιεί μια παρομοίωση (ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ,...).

Κατ' ανάλογο τρόπο και ο άνθρωπος, αποκτώντας συνείδηση της θέσης του μέσα στον κόσμο, οφείλει να ενεργεί συντονίζοντας τις ορέξεις-επιθυμίες του και τις προτεραιότητές του με τον κοσμικό λόγο και ανάγοντας οτιδήποτε επιλέγει και πράττει στο σύνολο. Σε αυτήν την παρομοίωση διακρίνουμε τη βασική αντίληψη των στωικών φιλοσόφων πως ενυπάρχει στον κόσμο ένας «φυσικός λόγος» που τον διέπει, που ρυθμίζει

και διευθετεί τα πάντα κατά το σχέδιό του. Ο άνθρωπος αποτελεί ένα από τα ηγεμονικά μέρη του κόσμου, κι επομένως οφείλει να κατανοεί τη λογική διάταξη του σύμπαντος, την παγκόσμια «συμπάθεια» στην οποία είναι ενωμένα όλα τα πράγματα και να εναρμονίζει τις ενέργειες και τη συμπεριφορά του προς αυτήν.

Οι Στωικοί υποστήριζαν ότι το πρώτο ένστικτο του ανθρώπου είναι εκείνο της αυτοσυντήρησης, της **οικειώσεως** των όντων με τον εαυτό τους. Στην ουσία πρόκειται για τον έμφυτο μηχανισμό του αυτοπροσδιορισμού έναντι των άλλων όντων αξιοποιώντας το ωφέλιμο και το ευχάριστο, απορρίπτοντας το βλαβερό και το δυσάρεστο. Ο συγκεκριμένος όρος, καθώς εκτείνεται από τη βιολογία στην ηθική, στη μέση και νέα Στοά (άρα και στον Επίκτητο) υποδηλώνει τη δυνατότητα που έχει ο άνθρωπος να αντιληφθεί ότι η θέση του δεν περιορίζεται στο στενό πλαίσιο της κοινότητας που έχει γεννηθεί, αλλά πλέον εκτείνεται στο σύνολο της κοσμικής πραγματικότητας στην οποία είναι ενταγμένος και με την οποία έχει κοινά σημεία.

Καταλήγοντας, ο Επίκτητος τονίζει ότι τα μέλη ενός οργανικού συνόλου, όπως το χέρι ή το πόδι, συντονίζονται με το σύνολο, επιτελούν τις λειτουργίες τους ακολουθώντας τη λογική του συνόλου στο οποίο ανήκουν ως μέλη. Επομένως, στην περίπτωση του ανθρώπου το λογικό και ηγεμονικό μέρος της ψυχής καλείται να αντιπαλέψει τις ανθρώπινες επιθυμίες (πβ **ῥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν**), και να τιθασεύσει τις άλογες επιθυμίες, που έρχονται σε αντίθεση με την κοσμική τάξη, όπως την καθόρισε ο παγκόσμιος λόγος.

Κείμενο Αναφοράς: ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ, Διατριβαί, Β 10.1-4

Σκέψαι τίς εἶ. Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος, τοῦτο δ' ἔστιν οὐδὲν ἔχων κυριώτερον προαιρέσεως, ἀλλὰ ταύτη τὰ ἄλλα ὑποτεταγμένα, αὐτὴν δ' ἀδούλευτον καὶ ἀνυπότακτον. Σκόπει οὖν, τίνων κεχώρισαι κατὰ λόγον. Κεχώρισαι θηρίων, κεχώρισαι προβάτων. Ἐπὶ τούτοις πολίτης εἶ τοῦ κόσμου καὶ μέρος αὐτοῦ, οὐχ ἓν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων· παρακολουθητικὸς γὰρ εἶ τῇ θεῖα διοικήσει καὶ τοῦ ἐξῆς ἐπιλογιστικός. Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου; Μηδὲν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον, περὶ μηδενὸς βουλευέσθαι ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ' ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ πούς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέποτ' ἂν ἄλλως ὄρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὄλον.

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Με βάση το αρχαίο κείμενο (αναφοράς) να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω διατυπώσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες με ένα Σ ή Λ αντίστοιχα. Να τεκμηριώσετε την επιλογή σας γράφοντας τη χαρακτηριστική φράση του αρχαίου κειμένου που την επιβεβαιώνει:
 - α) Το πιο σημαντικό γνώρισμα του ανθρώπου είναι η προαίρεση
 - β) Κατά τον Επίκτητο ο άνθρωπος είναι πολίτης του κόσμου προορισμένος να τον υπηρετεί.
 - γ) Ο θεός μόνο μπορεί να κατανοεί τη διακυβέρνηση του κόσμου.
 - δ) Κατά τον Επίκτητο ο άνθρωπος δεν πρέπει να αποφασίζει για τίποτε σαν να ήταν μεμονωμένο άτομο.
2. Ο άνθρωπος έχει τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Ποια είναι αυτά να τα καταγράψετε με βάση το κείμενο αναφοράς.

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Ποια είναι η βασική αποστολή του ανθρώπου σύμφωνα με τον Επίκτητο και πώς αυτή συνδέεται με τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα της εποχής;

Ασκήσεις λεξιλογικές

- 1. άδούλευτον, προηγουμένων:** α) Ποια είναι η σημασία των συγκεκριμένων λέξεων μέσα στο κείμενο; β) Να γράψετε από μία φράση για κάθε μία από τις παραπάνω λέξεις (σε οποιαδήποτε πτώση ή γένος) όπου να είναι εμφανής η διαφορετική σημασία που έχουν στη νέα ελληνική.
- 2. προαιρέσεως:** Να γράψετε 4 σύνθετες λέξεις διαφοροποιώντας το α' συνθετικό της συγκεκριμένης λέξης και να τις εντάξετε σε φράσεις της νέας ελληνικής.
- 3. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: διαχωρισμός, ενικός, όλεθρος, όρεξη, διένεξη.**

Ασκήσεις παραλλήλων κειμένων

- 1.** Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές σε σχέση με τα όσα αναφέρονται στο Κείμενο Αναφοράς για τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο. Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με στοιχεία από τα δύο κείμενα.

Ώρα όμως να προσθέσουμε και κάτι άλλο στον λόγο μας: Στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια κι απ' τον καθένα μας ως άτομο· ο λόγος είναι ότι το όλον αναγκαστικά προηγείται του μέρους· πραγματικά, αν πάψει να υπάρχει το σώμα ως σύνολο, δεν θα υπάρχει πια ούτε πόδι ούτε χέρι παρά μόνο ως (ίδια) λέξη, όπως, ας πούμε, αν μιλούμε για πέτρινο χέρι (θα είναι, πράγματι, κάτι σαν αυτό, αν μια φορά πεθάνει): όλα τα πράγματα είναι αυτό που λέμε ότι είναι, αν τα κρίνουμε με κριτήριο τη λειτουργία και τις ιδιότητές τους· από τη στιγμή, επομένως, που θα πάψουν να έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν θα πρέπει πια να λέμε ότι είναι ό,τι ήταν πριν, αλλ' ότι απλώς εξακολουθούν να λέγονται ακόμη με την ίδια λέξη.

Άριστοτέλης, Πολιτικά Α 2, 10-13

2. Αφού μελετήσετε το παρακάτω απόσπασμα να εξηγήσετε αξιοποιώντας στοιχεία και από το Κείμενο Αναφοράς σε τι συνίσταται η έννοια του κόσμου κατά τους Στωικούς.

Κατ' αρχήν, ο ίδιος ο κόσμος δημιουργήθηκε για χάρη των θεών και των ανθρώπων· οτιδήποτε υπάρχει μέσα σ' αυτόν προετοιμάστηκε και επινοήθηκε για να το απολαμβάνουν οι άνθρωποι. Γιατί ο κόσμος ήταν και είναι κοινή κατοικία θεών και ανθρώπων· με άλλα λόγια, πολιτεία και των δύο, γιατί εννόμως και ορθώς ζουν μόνον όσοι χρησιμοποιούν τον Λόγο.

Κικέρων, De natura deorum, 2.154

Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου

Παράλληλο 3ο Φερνάντο Πεσόα Ο φύλακας των κοπαδιών, XXXII

- **Παρόμοια με τους στωικούς**, ο Πεσόα θεωρεί ότι η αταραξία της ψυχής μπορεί να εξασφαλιστεί **μόνο με τη συναισθηματική απάθεια και την αδιαφορία για τα ζητήματα της καθημερινής**. Θεωρεί επίσης πως τα έντονα συναισθήματα αποξενώνουν από τη φύση, ενώ η κοινωνική ζωή κάνει τον άνθρωπο να βιώνει πάθη, έντονα συναισθήματα, είτε ενεργεί σύμφωνα με την αρετή είτε αντίθετα με αυτήν.

Ο στωικός, παρότι αντιμετωπίζει το μέλλον με μια σχετική αδιαφορία, καθώς αυτό είναι αποκλειστική υπόθεση της φύσης, ωστόσο δεν είναι ένας απλός θεατής των γεγονότων, αλλά ένας ενεργητικός παράγοντας. **Αντίθετα, ο Πεσόα διακηρύσσει την απόλυτη αδιαφορία για την κοινωνική αδικία και τους αγώνες για δικαιοσύνη**. Μάλιστα, **ο Πεσόα σε αντίθεση με τους στωικούς**, σύμφωνα με τους οποίους η συμμόρφωση προς τη Φύση προϋποθέτει μελέτη και γνώση αυτής, **διακηρύσσει την απόλυτη αποχή από τη λογικότητα και τη γνώση**.

Διδακτική ενότητα 22η - Η επιμέλεια του εαυτού

Ερμηνευτικά σχόλια

Ο Μάρκος Αυρήλιος στο Κείμενο Αναφοράς προβάλλει την ενδοσκόπηση, την καταφυγή στον εαυτό μας και τον νηφάλιο φιλοσοφικό στοχασμό, ώστε ο άνθρωπος να μπορέσει να ισορροπήσει και να διαχειριστεί καλύτερα την εξωτερική πραγματικότητα και τις απαιτήσεις της, από τις οποίες κινδυνεύει να χάσει τη γαλήνη και την ευτυχία.

Αναχωρήσεις αυτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοὺς καὶ ὄρη: Ο Μ. Αυρήλιος διαπιστώνει ότι πολλοί άνθρωποι στην εποχή του αναζητούν την ηρεμία και την ευτυχία στην αλλαγή περιβάλλοντος, καθώς ο άνθρωπος αισθάνεται γενικότερα ανέστιος, ανασφαλής και ανελεύθερος. Πάντως, η περίοδος του Μ. Αυρηλίου είναι μία εποχή ειρήνης, οικονομικής και πνευματικής άνθησης και ευημερίας.

εἴωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν: Η αλλαγή προσώπου (από γ΄ πληθυντικό σε β΄ ενικό) ενισχύει το δεοντολογικό και παραινετικό ύφος με αποδέκτη καταρχήν τον εαυτό του (εσωτερικός διάλογος), αλλά και τον αναγνώστη του κειμένου (εξωτερικός διάλογος). Έτσι δημιουργείται ένα ύφος συνομιλίας, στο πλαίσιο της αντίληψης ότι η φιλοσοφία είναι «τέχνη του βίου» με πρακτικό χαρακτήρα και με στόχο την ευδαιμονία. Επιπλέον, η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας σὺ τονίζει emphaticά την προσωπική ευθύνη για την επίτευξη της ευδαιμονίας με βάση τις προσωπικές επιλογές και την προσπάθεια αυτοβελτίωσης.

Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν: Ο Μ. Αυρήλιος επικρίνει τη στάση των περισσότερων ανθρώπων και την αξιολογεί αρνητικά: είναι μία στάση που δείχνει αφέλεια, επιπολαιότητα και παρορμητική διάθεση. Το επίθετο ἰδιωτικός χρησιμοποιείται εδώ με αρνητική σημασία (= άπειρος, αμαθής,

αδαής). Η έμφαση που δίνεται στον χαρακτηρισμό αυτόν εκφράζεται με τη χρήση τόσο του υπερθετικού βαθμού (ιδιωτικότερον) όσο και του επιθέτου ὄλον. Είναι προφανές ότι όσοι δεν διαθέτουν στοχαστικό νου και δεν φιλοσοφούν νιώθουν ανασφάλεια, αναζητώντας μάταια την πνευματική γαλήνη στην αλλαγή του περιβάλλοντος.

ἔξον, ἧς ἂν ὥρας ἐθελήσης, εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν: Ο Μ. Αυρήλιος διατυπώνει την αντιπρότασή του υπογραμμίζοντας (με την μετοχή σε αιτιατική απόλυτο, την αναφορικο-υποθετική πρόταση [παρόν-μέλλον], επανάληψη κ.α.) το παράδοξο της συνηθισμένης συμπεριφοράς των περισσοτέρων ανθρώπων. Η **ἀναχώρησις** αποτελεί την κεντρική έννοια του αποσπάσματος η οποία και επαναλαμβάνεται (**ἀναχωρήσεις – ἀναχωρεῖν – ἀναχωρεῖ – τὴν ἀναχώρησιν**). Κατά τον Ρωμαίο αυτοκράτορα ο άνθρωπος οφείλει να καταφύγει στον εαυτό του (**εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν**).

Η απόσυρση του ατόμου από τον κοινωνικό του περίγυρο είναι διπλή και επιφέρει αλλαγή του τρόπου ζωής: μπορεί να πάρει α) τη μορφή απομάκρυνσης από την κοινωνία και τον κόσμο, αλλά και β) τη μορφή μιας πνευματικής-ψυχικής άσκησης, το ἀναχωρεῖν εἰς ἑαυτόν. Αυτή η ενδοσκόπηση είναι ένας απαραίτητος αυτοέλεγχος για την ευδαιμονία και δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν το άτομο δεν απομακρυνθεί από το πλήθος.

Η αναχώρηση αυτή δεν είναι μόνο τοπική, δεν σημαίνει απλώς να εκδράμει μακριά από τους άλλους: δεν πρέπει να αποφεύγει ούτε τον εαυτό του, όπως κάνει ο καθένας μέσα στο τρέξιμο των καθημερινών ασχολιών του, λένε οι Στωικοί. Η συγκέντρωση στον εαυτό μας γίνεται, γιατί μέσα μας βρίσκεται, κατά τον Μάρκο Αυρήλιο, η πηγή του καλού. Γι' αυτό, προτρέπει ο Επίκτητος (Έγχειρίδιον, 10): «*Για οτιδήποτε σου τυχαίνει θυμήσου να γυρνάς στον εαυτό σου και να ψάχνεις ποια δύναμη έχεις για να το αντιμετωπίσεις*». (Φάκελος Υλικού σ. 202)

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έκφραση **ἀναχωρεῖν εἰς ἑαυτόν**, οφείλει την καταγωγή της στον Πλάτωνα και πιθανότατα ανάγεται στον δάσκαλό του, τον Σωκράτη, ο οποίος, όπως παραδίδεται στο πλατωνικό

Συμπόσιο, συνήθιζε να αποκόπτεται από τα επίγεια και να συγκεντρώνεται στον εαυτό του. Ο Πλάτων στον διάλογο *Αλκιβιάδης Α'* χρησιμοποιεί την έκφραση «ἐπιμελεῖσθαι σεαυτοῦ» (120d), έννοια γύρω από την οποία στρέφεται ο συγκεκριμένος διάλογος, επιβεβαιώνοντας έτσι την άποψη ότι η αρχαιοελληνική σκέψη ήταν στραμμένη στην επιμέλεια του εαυτού. Δίπλα, και όχι κατ' ανάγκην αντίθετη στην παράδοση της «επιμέλειας του εαυτού» (που έχει εμφανή πρακτικό-ηθικό χαρακτήρα), βρίσκεται η παράδοση της «γνώσης του εαυτού» – και οι δυο μπορούν να αναχθούν στον Σωκράτη. (Φάκελος υλικού σ. 206) Επομένως, το γνῶθι σαυτόν, στο οποίο αποσκοπούσε κυρίως κάθε πνευματική αναζήτηση στην αρχαιότητα, δεν υπήρξε ποτέ αποκομμένο από την ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ.

εἰς ἑαυτὸν: Το άτομο στον στωικισμό είναι μέρος του συνόλου και υπάρχει μία ουσία κοινή για όλα τα όντα, πάνω στην οποία θα συγκροτηθεί η ανθρώπινη προσωπικότητα. Αυτό αποτελεί καθήκον του ίδιου μας του εαυτού, ο οποίος έχει μια ουσιώδη διαφορά από τα άλλα ζώα: είναι προαίρεσις, είναι νοῦς (βλ. Δ.Ε. 20η). Άρα, ο εαυτός μας είναι αυτά τα λίγα που μπορούμε να ελέγξουμε και εξαρτώνται από την έλλογη επιλογή μας: η έφεσή μας προς κάτι, η επιθυμία για κάτι, η αποστροφή από κάτι –τίποτε το εξωτερικό, όπως η φήμη, η περιουσία, τα αξιώματα, οι δικοί μας άνθρωποι, το σώμα μας (τα αποκαλούμενα ως ἀδιάφορα). Αυτήν την **προαίρεσιν** πρέπει να επιμεληθούμε με τη φρόνηση, ώστε ο εαυτός μας να είναι ελεύθερος και ευδαίμων. (Φάκελος Υλικού, σελ. 202).

☞ Η αναχώρηση **εἰς ἑαυτὸν** δεν έχει να κάνει με μυστικιστικές εμπειρίες, αλλά συνιστά περισσότερο έναν εσωτερικό αυτοέλεγχο και έχει τον χαρακτήρα άσκησης, η οποία ενδυναμώνει εσωτερικά (δηλαδή ψυχικά, ηθικά, πνευματικά) τον άνθρωπο, προκειμένου να επιστρέψει με μεγαλύτερη ασφάλεια και σταθερότητα στις βιοτικές μέριμνες και στο έργο του μέσα στην κοινωνία, από την οποία δεν απέχει, αλλά και δεν παρασύρεται (δες και τη συνέχεια του αποσπάσματος). Επομένως, η πρόταση του Μάρκου Αυρήλιου δεν συνιστά εγκατάλειψη των εγκόσμιων

ούτε απομάκρυνση από την κοινωνική ζωή και δράση – στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους «αναχωρητές», δηλαδή τους ερημίτες και τους μοναχούς στον Χριστιανισμό.

Ούδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, μάλισθ' ὅστις ἔχει ἔνδον τοιαῦτα, εἰς ἃ ἐγκύψας ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθύς γίνεται: Ἡ συγκέντρωση στον εαυτό μας, ἡ προσπάθεια ενδοσκόπησης και αυτοελέγχου προσφέρει ἡσυχίαν, δηλαδή εσωτερική γαλήνη και ηρεμία, τα οποία αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά της ευτυχισμένης ζωής. Επιπλέον ο άνθρωπος καλείται να εγκαταλείψει την πολυπραγμοσύνη προκειμένου να στραφεί στην απραγμοσύνη, που είναι ἡ απαραίτητη προϋπόθεση για τη νηφαλιότητα και την ενδοσκόπηση. Ἡ πηγή της ευτυχίας για τον Μάρκο Αυρήλιο (και γενικότερα τους Στωικούς) βρίσκεται μέσα μας (ἔνδον). Παροιμιώδης ἔγινε, μάλιστα, ἡ σχετική προτροπή του Μ. Αυρηλίου: "Ἐνδον σκάπτε, ἔνδον ἡ πηγή τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἰεὶ ἀναβλύειν δυναμένη, ἐὰν αἰεὶ σκάπτῃς (Τὰ εἰς ἑαυτόν, 7.59.1). (Φάκελος Υλικού σ. 205). Δείχνοντας ἐπιμέλεια για τον εαυτό μας, δηλαδή την προαίρεσή μας, διαμορφώνουμε τις καλύτερες συνθήκες ὥστε να συγκεντρωνόμαστε σ' αὐτόν και να τον αξιοποιούμε ως πηγή γαλήνης και ευδαιμονίας (εὐμάρεια).

ἀναχώρησις-εὐμάρεια-εὐκοσμία

τὴν δὲ εὐμάρειαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν: Με τη διατύπωση αὐτὴ επεξηγεῖ τον ὄρο εὐμάρεια, ο οποίος ταυτίζεται πλέον με τὴν εὐκοσμίαν, δηλαδή τὴν εσωτερική τάξη και ἁρμονία. Ἡ ἴδια ἡ ἔλλογη φύση του ἀνθρώπου του προσφέρει τὴ δυνατότητα να ζεῖ σε εσωτερική ἁρμονία με τον ἔλλογο κόσμο. Επομένως, ὅποιος ἐπιδιώκει τὴν ἀρετὴ και κατ'ἐπέκταση τὴν ευτυχία οφείλει, πριν ἀπὸ ὅλα, να ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τα πάθη (: τις ἀλογες και ἀφύσικες κινήσεις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς) για να μπορεῖ να κατανοήσῃ το τι συμβαίνει πραγματικά, να ἀδιαφορήσῃ δηλαδή για

καταστάσεις όπως είναι η ζωή και ο θάνατος, η υγεία και ασθένεια, ο πλούτος και η φτώχεια, οι οποίες δεν έχουν από ηθική σκοπιά καμία αξία, ούτε θετική ούτε αρνητική. Ό,τι δεν απαγορεύεται και ό,τι δεν υπαγορεύεται από ηθικούς λόγους, παραμένει **αδιάφορο** κατά την άποψη της στωικής ηθικής (βλ. προηγούμενο σχόλιο).

Η καθ' αυτό ουσία της ψυχής του ανθρώπου, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, εκδηλώνεται ως λογική ικανότητα που αρνείται τη συγκατάθεσή της στα ορμέμφυτα ως τμήμα του κοσμικού Λόγου η ανθρώπινη ψυχή αποκλείει τον εαυτό της από τις ορμές των αισθήσεων, αντιστέκεται ή οφείλει να αντιστέκεται (βλ. Έγχειρίδιον §15). Οι απαιτήσεις της φύσης συμπίπτουν με τις απαιτήσεις του λόγου, και βρίσκονται σε αντίφαση με τις απαιτήσεις των αισθήσεων. Γι' αυτό και η ζωή που βρίσκεται σε αρμονική σχέση με τη Φύση και τον Λόγο είναι ένα καθήκον που ο σοφός καλείται να το εκπληρώσει, ένας νόμος στον οποίο είναι αναγκαίο να υποταχθεί αντίθετα προς τις ροπές των αισθήσεών του. Η απελευθέρωση από τα πάθη, σε κάθε περίπτωση, δεν υποδηλώνει ανικανότητα να έχουμε συναισθήματα. Ο στωικός σοφός δεν είναι αναισθητός ούτε ανάλγητος.

Όταν ο άνθρωπος, λοιπόν, έχει τη δύναμη και την καθαρότητα του λογικού με το οποίο κυριαρχεί στα πάθη του, τότε μπορεί να είναι ευτυχισμένος. Όταν πάλι αυτή η αρετή του λείπει, γίνεται έρμαιο των εξωτερικών περιστάσεων και των παθών του. Γι' αυτό ο Μ. Αυρήλιος στο Κείμενο Αναφοράς της συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας επικαλείται την αναδίπλωση του ανθρώπου στον εαυτό του.

Τελικά, η λογική και η τάξη που βασιλεύει στο σύμπαν δείχνει στον άνθρωπο τι πρέπει να κάνει (βλ. Δ.Ε. 20η). Ο άνθρωπος είναι ένα ελάχιστο μέρος του κόσμου: γνωρίζοντας και αποδεχόμενος το Όλο στο οποίο ανήκει, μπορεί και αυτός να ζήσει σε αρμονία με τον εαυτό του και με τον κόσμο.

☞ Η συγκεκριμένη προτροπή γίνεται πιο κατανοητή αν συνεχίσουμε την ανάγνωση του κειμένου, όπου ο Ρωμαίος αυτοκράτορας αναφέρει παρακάτω τα εξής (δεν αναφέρονται στο σχολικό εγχειρίδιο): «Λοιπόν, να

έχεις κατά νου το να αποσυρθείς σε αυτόν τον μικρό χώρο που ανήκει σε σένα και πριν από όλα να μην παρασύρεσαι και να μην καταβάλλεις υπερβολικές προσπάθειες, αλλά **να είσαι ελεύθερος** και να αντιμετωπίζεις τα διάφορα ζητήματα ως άνδρας, ως άνθρωπος, ως πολίτης, ως θνητό όν. (...) Πρώτον τα πράγματα δεν αγγίζουν καθόλου την ψυχή σου, αλλά στέκουν ακίνητα **έξω** (δηλαδή στον εμπειρικό κόσμο), ενώ όσα σε ενοχλούν προέρχονται από την ιδέα που διαμορφώνεις εσύ μέσα στον εαυτό σου (...) **Ο κόσμος είναι (αιώνια) μεταβολή, ενώ η ζωή είναι (η δική σου) ιδέα (= υποκειμενική αντίληψη)**».

Συνεχῶς οὔν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτόν· βραχέα δὲ ἔστω καὶ στοιχειώδη ἃ εὐθύς ἀπαντήσαντα ἀρκέσει εἰς τὸ πᾶσαν λύπην ἀποκλύσαι καὶ ἀποπέμψαι σε μὴ δυσχεραίνοντα ἐκείνοις ἐφ' ἃ ἐπανέρχη.· Η αναδίπλωση στον εαυτό μας δεν μπορεί να είναι τυχαία και περιστασιακή. Είναι αναγκαίο να έχει συνέχεια, σταθερότητα και διάρκεια (χρήση ενεστώτα και επιρρήματος **συνεχῶς**) ώστε να θεωρηθεί στάση και τρόπος ζωής που θα οδηγήσει στην εσωτερική ανανέωση και στην αυτοβελτίωση. Τότε θα γίνει κατανοητό ότι τα μικρά και τα στοιχειώδη θα είναι απολύτως αρκετά για τη γαλήνη και την εσωτερική ισορροπία, διασφαλίζοντας σε κάθε περίπτωση την ευτυχία. Έτσι, ο άνθρωπος είναι έτοιμος χάρη στη φιλοσοφική ενδοσκόπηση να αντιμετωπίσει τις εξωτερικές δυσκολίες χωρίς να παρασύρεται από αυτές. Κάτοχος της εσωτερικής ελευθερίας **μπορεί να αισθανθεί ελεύθερος απέναντι στις εξωτερικές περιστάσεις**. Άλλωστε «*Ο κόσμος είναι (αιώνια) μεταβολή, ενώ η ζωή είναι (η δική σου) ιδέα (= υποκειμενική αντίληψη)*».

☞ Το ύφος του κειμένου είναι οικείο, λιτό, απλό με χρήση της παρατακτικής σύνδεσης, απλών λέξεων, ενώ απουσιάζουν τα σχήματα λόγου και οι ειδικοί φιλοσοφικοί όροι. Η χρήση της προστακτικής και του β' ενικού διαμορφώνουν δεοντολογικό και παραινετικό ύφος.

Κείμενο αναφοράς: ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ, Τὰ εἰς ἑαυτὸν, 4.3

Ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν ἀγροικίας καὶ αἰγιαλοῦς καὶ ὄρη, εἴωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν. Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν, ἐξόν, ἥς ἂν ὥρας ἐθελήσης, εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν. Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον οὔτε ἀπραγμονέστερον ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, μάλισθ' ὅστις ἔχει ἔνδον τοιαῦτα, εἰς ἃ ἐγκύψας ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθὺς γίνεται· τὴν δὲ εὐμαρείαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν. Συνεχῶς οὖν δίδου σεαυτῷ ταύτην τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἀνανέου σεαυτὸν· βραχέα δὲ ἔστω καὶ στοιχειώδη ἃ εὐθὺς ἀπαντήσαντα ἀρκέσει εἰς τὸ πᾶσαν λύπην ἀποκλύσαι καὶ ἀποπέμψαι σε μὴ δυσχεραίνοντα ἐκείνοις ἐφ' ἃ ἐπανέρχῃ.

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Να χαρακτηριστούν οι παρακάτω προτάσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες και να αιτιολογήσετε με βάση το κείμενο την επιλογή σας:
 - α) Η αναδίπλωσή στον εαυτό μας είναι ιδιωτική υπόθεση.
 - β) Πουθενά δεν μπορεί ο άνθρωπος να βρει ηρεμία και γαλήνη.
 - γ) Η καταφυγή στον εαυτό μας συμβάλλει και στην ανανέωσή του:
 - δ) Ο Μάρκος Αυρήλιος μας προτρέπει να αποσυρθούμε από τα εγκόσμια.
2. Ποιες προτροπές διατυπώνει στο Κείμενο Αναφοράς ο Μάρκος Αυρήλιος. Να τις καταγράψετε.

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της **εὐκοσμίας** στο Κείμενο Αναφοράς;
2. Με ποιο τρόπο η **ἀναχώρησις** που προτείνει ως στάση ζωής ο Μάρκος Αυρήλιος συνδέεται με την αυτογνωσία που είχε προτείνει ο Σωκράτης;

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Να γράψετε από μία φράση στη νέα ελληνική για τις παρακάτω λέξεις της κειμένου όπου διατηρείται η αρχαιοελληνική σημασία: *ἀγροικίας, αἰγιαλοῦς, ὄρη, βραχέα, λύπην.*

Ασκήσεις παραλλήλων κειμένων

1. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και με βάση το Κείμενο Αναφοράς να εξηγήσετε με ποιο τρόπο κατά τους Στωικούς ο άνθρωπος οφείλει να συμπεριφέρεται απέναντι στις εξωτερικές περιστάσεις και καταστάσεις;

Θυμήσου ότι πρέπει να συμπεριφέρεσαι σαν να συμμετείχες σε κάποιο συμπόσιο. Ο δίσκος καθώς περιφέρεται φτάνει και μπροστά σου; Άπλωσε το χέρι και σερβιρίσου διακριτικά. Περνά και φεύγει; Μην τον κρατάς. Δεν έφτασε ακόμη; Μην απλώνεις ως εκεί πέρα την επιθυμία σου, αλλά περίμενε μέχρι να φτάσει σε σένα. Το ίδιο να συμπεριφέρεσαι προς τα παιδιά σου, προς τη σύζυγό σου, προς τα αξιώματα, προς τον πλούτο· και κάποια μέρα θα αξιωθείς να παρευρεθείς στο ίδιο συμπόσιο με τους θεούς. Αν δε, παρότι σου προσφερθούν διάφορα, δεν τα πάρεις, αλλά τα καταφρονήσεις, τότε όχι μόνο θα παρευρεθείς στο ίδιο συμπόσιο με τους θεούς, αλλά θα εξουσιάζεις μαζί τους. Αυτό έκαναν ο Διογένης, ο Ηράκλειτος και οι όμοιοί τους, και επάξια ήταν και αποκαλούνταν θείοι άνδρες.

Έπίκτητος, Έγχειρίδιον, 15

2. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και με βάση το Κείμενο Αναφοράς να εξηγήσετε τη φράση «τὴν δὲ εὐμάρειαν οὐδὲν ἄλλο λέγω ἢ εὐκοσμίαν»

Η αιτία των παθών, δηλαδή της ασυμφωνίας και της δυστυχίας, είναι η αποτυχία να ακολουθήσουμε το πνεύμα εντός μας, που συγγενεύει και έχει την ίδια φύση με το πνεύμα που κυβερνά ολόκληρο τον κόσμο· αντ' αυτού παρεκκλίνουμε και μας παρασύρει το κατώτερο και το ζωώδες πνεύμα (...) έχει πρωταρχική σημασία το να μην παρασυρόμαστε ούτε στο ελάχιστο από το άλογο, κακοδαίμον και άθεο μέρος της ψυχής.

Ποσειδώνιος, όπως τον παραθέτει ο Γαληνός Ι.Π.Δ. 5.6.4-5

Ενδεικτικές Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου

Παράλληλο 1ο, Πλάτων, Άπολογία Σωκράτους 37e-38a

- Ο Σωκράτης διακηρύσσει το χρέος του ανθρώπου να υιοθετεί συνειδητά στη ζωή του μια **στάση σύμφωνη με τις προσωπικές αξίες του** και όχι απλώς συμβατή με τους ηθικούς κανόνες της κοινότητας, ακόμη και αν η επιλογή αυτή έχει υψηλό τίμημα και τον οδηγεί σε σύγκρουση με την κοινωνία. Επίσης, **δεν θεωρεί αντάξια του ανθρώπου ως ελεύθερου ηθικού όντος, μια ζωή χωρίς ορθολογική αυτοεξέταση και συγχρόνως εξέταση των άλλων και μάλιστα ανεξάρτητα από την πόλη στην οποία κατοικεί ή από τις εξωτερικές συνθήκες**. **Οι απόψεις του Σωκράτη έχουν ομοιότητες με τη στάση ζωής που προτείνει ο Μάρκος Αυρήλιος στο Κείμενο Αναφοράς**. Ο στωικός φιλόσοφος εισηγείται τη στροφή από την εξωτερική πραγματικότητα στον «εαυτό». Η ηθική ελευθερία του ανθρώπου –την οποία διεκδικεί ακόμη και μέσα στο δεσμωτήριο ο Σωκράτης– κατακτάται, κατά τον Μάρκο Αυρήλιο, **μέσω μιας φιλοσοφικής στάσης αυτοεξέτασης και αυτοελέγχου**. Επίσης, κατά τον Σωκράτη, αυτή η «εσωστρέφεια» δεν έχει τον χαρακτήρα της αποκοπής από τον κόσμο, αφού σε ολόκληρη τη ζωή του **δεν έζησε στο περιθώριο αλλά υπήρξε συνεπής στις ιδέες του**, ο οποίος διδάσκοντας καλούσε διαρκώς τους ανθρώπους στην ενδοσκόπηση και στην αυτογνωσία. **Παρόμοια, κατά τους Στωικούς, ο άνθρωπος δεν (πρέπει να) αποσύρεται από τον κόσμο και την εξωτερική δράση**· με την «επιμέλεια εαυτού» οφείλει να κατανοήσει «ποιος είναι», προκειμένου να επιστρέψει στα έργα που έχει αναλάβει και να τοποθετηθεί συνειδητά πλέον, με τις επιλογές και τις αποφάσεις του, απέναντι στον εαυτό του και στον κόσμο.

Παράλληλο 5ο, Τόμας Μορ Ουτοπία

- Η επιμέλεια εαυτού έχει εντελώς διαφορετική έννοια από αυτή που είδαμε στο Κείμενο Αναφοράς και **προσλαμβάνει τον χαρακτήρα της υπηρετήσης των ατομικών συμφερόντων**, η οποία είναι αναπόφευκτη σε μια κοινωνία στην οποία ο καθένας οφείλει να περιφρουρεί τα συμφέροντά του για να

επιβιώσει. Το ιδανικό λοιπόν για τον Μορ είναι **να υπερβεί ο άνθρωπος τον ατομικισμό** και να αναχθεί από το εγωιστικό «εγώ» στο συλλογικό «εμείς», πράγμα το οποίο ωστόσο **δεν εξαρτάται από την προσωπική του βούληση, αλλά από το πολιτικό σύστημα της κοινωνίας της οποίας είναι μέλος**. Στην ιδανική αυτή πολιτική κοινωνία **η υπηρετήση του κοινού συμφέροντος ταυτίζεται αναπόφευκτα με τα επιμέρους ατομικά συμφέροντα** και, κατ' επέκταση, η ατομική ευημερία με τη συλλογική. Ο Μορ βέβαια **δίνει έμφαση στην εξασφάλιση της υλικής επιβίωσης για όλους τους ανθρώπους χωρίς εξαίρεση**.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Algra K. - Barnes J. - Mansfeld J. - Schofield M. (2005) *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press
- Αμπελάς Ι.Π. (2007), Άνθρωπος και κόσμος κατά τους Στωικούς, στο *Φιλοσοφία και Παιδεία*, τ. 42, Αθήνα, σσ. 15-18
- Αμπελάς Ι.Π. (2009), Η ηθική ελευθερία στο πλαίσιο της στωικής φιλοσοφίας, στο *Θαλλώ*, τ. 17, Χανιά, σσ. 55-80
- Αμπελάς Ι.Π. (2020), Ο άνθρωπος ως πολίτης του κόσμου και η επίτευξη της ευκοσμίας κατά τους Στωικούς, στο *Φιλολογική*, τ. 150 (υπό δημοσίευση)
- von Arnim H. (1964), *Stoicorum Veterum Fragmenta (SVF)*, vol:1-4, Teubner, Stuttgart
- Baldry H. C. (1965), *The unity of mankind in Greek Thought*, Cambridge University Press
- Γιουζέπας (2007), Η σχέση των Κυνικών και των Στωικών με το διεθνικό χαρακτήρα της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εξουσίας: 1ος π.Χ. με 6ο μ.Χ. αιώνα, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα
- Finnis J. (1980), *Natural law and natural rights*, Oxford
- Long A. A. (1997), *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα
- Long A. A. & Sedley D. N. (1999), *The Hellenistic Philosophers*, vol.1,2 Cambridge University Press
- Παπαγεωργίου Α., Μπακλαβάς Β. κ.α. (2020), *Αρχαία Ελληνικά*, Φάκελος Υλικού, Γ' ΓΕΛ, τόμος Β, Πατάκης, Αθήνα
- Schofield M. (1997), *Η Στωική ιδέα της πόλης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα
- Sharples R.W.(2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, Θύραθεν
- Watson G. (1971), *The Natural Law and Stoicism*, στο Long. A. (ed) *Problems in Stoicism*, London, σσ. 216-38
- Windelband W. – Heimsoeth H. (1991), *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα